

פרופ' יעקב שמואל שפיגל

ההתנגדות להדפסת ספרי רבי ישעיהו באסאן ועוד מענייני רמח"ל, כפי שעולה מתשובת רבי יצחק פאציפיקו מכת"י

מבוא

- א. על הדפסת ספר תודת שלמים וההסכמות שבו
- ב. התנגדות ר"י פאציפיקו להדפסת ספרים נוספים והטעם לכך
- ג. ר' ישעיה רומאנין ואחרים ויחסם למתנגדי רמח"ל
- ד. פרטים אישיים על ר"י באסאן ועל מעורבותו בפולמוס
- ה. טופס חרם רבני ונציה על רמח"ל נדפס באלטונה
- ו. ר' יעקב בליליוס ור' שמשון מורפורגו
- ז. האם יש בהתנגדות להדפסה נגיעה אישית
- ח. עיון בספרו של מוחרם ומנודה

על ההדרת התשובה

סימן מד מתוך כת"י ספר משפט שלום לר"י פאציפיקו

מבוא*

תולדותיו של רבי משה חיים לוצאטו (רמח"ל), ספריו וחיבוריו, ועוד עניינים הקשורים בו, העסיקו חכמים מאז ועד ימינו¹. אגב אורחא למדנו מתוך עיון בענייניו של רמח"ל גם על אורחותיהם של חכמים שחיו באותו זמן, ועל היחסים ששררו ביניהם כתוצאה מיחסם השונה אל רמח"ל. שניים מהחכמים הבולטים באותה העת, שעמדו זה מול זה, הם ר' ישעיהו באסאן (להלן רי"ב) רבו של רמח"ל², ור' יצחק

* אני מודה בזה לידידי פרופ' א' מונדשיין, שקרא טיוטה של המאמר ועזרני בשיפורו.

1 David Sclar, "The Rise of the Ramhal: Printing and Traditional Jewish Historiography in the 'After-Life' of Moseh Hayyim Luzzatto," in Gadi Luzzato Voghera and Mauro Perani, eds., *Ramhal: Pensiero ebraico e kabbalah tra Padova ed Eretz Israel* (Padova: Esedra, 2010), 139-153. תודתי לר"א בראדט על הפנייה זו. [בין הגהה להדפסה יצא לאור גם ספרו החשוב של פרופ' יהונתן גארב על רמח"ל 'מקובל בלב הסערה', אוני' ת"א תשע"ד].

2 על תולדותיו ראה מ' וילנסקי, 'לתולדותיו של ר' ישעיה בסאן', קרית ספר, כז (תש"י), עמ' 111-114; י' סלמון, 'רבינו ישעיהו באסאן זצ"ל', צפונות, שנה א, גליון ב (תשמ"ט), עמ' כט-לא. הפרטים שאכתוב בפנים לקוחים מהם, אלא אם כן ציינתי אחרת (אגב נעיר כי

פאציפיקו (להלן ר"פ) ראש רבני ונציה³. מאמר זה עוסק ביחסו של ר"פ לניסיון להדפסת יצירתו של ר"ב, ובבירור של מספר פרטים הקשורים לפולמוס על רמח"ל ולחכמים נוספים שהיו מעורבים בו, על פי תשובה בכת"י של ר"פ בנושא. אמנם כדי שנבין את אשר לפנינו עלינו להקדים כמה פרטים בסיסיים, בקיצור נמרץ, על הקורות את רמח"ל⁴.

בשנים תע"ה-תפ"ג היה ר"ב בפדובה, ובין תלמידיו באותה העת נמנה גם רמח"ל שנולד בפדובה בשנת תס"ז. בשנת תפ"ג עזב ר"ב את פדובה ועבר לריגיו, שם שימש ברבנות עד לפטירתו בב' ניסן תצ"ט. ספר תודת שלמים, ונציה, תק"א, מכיל בחלקו השני את תשובותיו, ועל כך נאריך להלן.

בשנים תפ"ז-תפ"ט חיבר רמח"ל מזמורי תהלים, זכה לגילוי של מגיד, וכתב כמה חיבורים בלשון הזוהר. בין האנשים שבאו להסתופף בצלו של רמח"ל באותה עת היה גם ר' יקותיאל גורדון, שבא מווילנא לאוניברסיטת פדובה ללמוד רפואה, והפך להיות אחד מתלמידיו המובהקים. שמעו של רמח"ל וחבורתו הגיע גם לאוזני ר"מ חגיז הידוע במלחמתו העזה נגד שבתי צבי ומאמיניו שישב באותה עת באלטונה, והוא הגיע למסקנה שרמח"ל מפיץ את תורת השבתאות; לכן שיגר בראשית שנת ת"ץ איגרת לרבני ונציה בבקשה שינקטו פעולה נגד רמח"ל. גם ר' יחזקאל קצנבלוגן אב"ד אלטונה שיגר איגרת משלו לרבני ונציה בעניין זה. כתוצאה מהפעולות נגדו נאלץ רמח"ל להישבע בפדובה בג' באב שנת ת"צ שהוא יחדל מלחבר חיבורים על פי המגיד, והוא חתם על התחייבות כי כל כתיבותיו יקבלו אישור של רבו ר"ב לפני פרסומן. כמו כן כל כתבי רמח"ל הקיימים ננעלו בתיבה, שמפתח אחד שלה הוחזק בידי ר"ב והשני בידי ר' נחמיה כהן מפיררה.

בשנת תצ"ה דרשו רבני ונציה, וביניהם ר"פ, כי רמח"ל יחתום על התחייבות בנוסח אחר, בטענה כי הנוסח הקודם שנכתב ביד ר"ב אינו נוסח מספק. רמח"ל סירב, באומרו שבהיותו מפדובה ולא מוונציה הוא אינו כפוף לרבני ונציה, אלא רק לרבו. בעקבות סירובו החרימוהו רבני ונציה בכסלו תצ"ה, ובין השאר כתבו כי יש

סלמון לא הזכיר את וילנסקי אע"פ שדומה בעיניי כי הסתמך על מאמרו, ראה לדוגמה להלן הע' 42.

3 על תולדותיו ראה בספר תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליה לרמ"ש גירונדי עם הוספותיו של ר"ח ניפי, טריאסט, תר"ג, עמ' 147, אות כט. איאלו פרטים הוספתי במאמרי 'האם הפסוק "כי בא" וגו' הוא חלק משירת הים ותשובות ר' יצחק פאציפיקו ור' חיים וולטירא הקשורות לכך', מוריה, שעא-שעב (תשע"ב), בעמ' כט-ל.

4 הסתייעתי בעיקר במקורות הללו: 'אלמנצי, תולדות ר' משה חיים לוצאטו מפאדובה', כרם חמד, ג (תקצ"ח), עמ' 112-169; ד"ר ש' גינצבורג במבוא לספרו ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו, אסף אגרות ותעודות, תל אביב, תרצ"ז; ר"מ שריקי, יסוד עולם, קרית ארבע, תשמ"ו; הנ"ל, אור עולם, ירושלים, תשע"א. ר"מ שריקי הדפיס מחדש את כל האיגרות בספר בשם: אגרות רמח"ל ובני דורו, ירושלים, תשס"א, ושם הקדים מבוא על הקורות את רמח"ל. מעתה ואילך כשאציין לאיגרת כלשהיא כוונתי למהדורת גינצבורג; יחד עם זאת אוסיף ציון מפורש גם למהדורת שריקי.

לשרוף את כתביו כספרי מינים. הם גם חריומו כל מי שיסייע בידו. רמח"ל החליט לעקור לאמסטרדם, ובדרכו לשם עבר דרך פרנקפורט, שם אולץ לחתום על כתב הודאה-שבועה, שנאמר בו בין השאר כי הוא מקבל עליו לא לכתוב כלל עניינים הקשורים לקבלה עד הגיעו לגיל ארבעים. תיבת הכתבים שלו נשלחה לפרנקפורט, ובשנת תצ"ז נשרפו ונקברו כתביו שם. רמח"ל הגיע לאמסטרדם, ואחר זמן הביא לשם את בני משפחתו. הוא ישב שם כשמונה שנים, ולאחר מכן עלה לא"י, בה נפטר לאחר זמן קצר.

רי"פ כתב ספר תשובות בן חמישה כרכים בשם 'משפט שלום'. הספר לא נדפס, וכתה"י נמצא כיום בספריית האוניברסיטה של פרנקפורט⁵. בין התשובות הנמצאות בספר ישנה תשובה ארוכה הקשורה לפולמוס הרמח"ל ולעניינים שהסתעפו ממנה, ואני מפרסמה לראשונה כאן; אני מודה בזה למנהלי מחלקת כתבי היד על מתן הרשות לפרסמה⁶.

א. על הדפסת ספר תודת שלמים וההסכמות שבו

בשנת תק"א נדפס בבית הדפוס של ר' יצחק פואה בוונציה בין השאר ספר 'תודת שלמים', המורכב משני חלקים: החלק הראשון נקרא 'זבחי תודה' ובו נדפסו חידושי הר"ן לנידה, השגות רז"ה על בעלי הנפש לראב"ד, הגהות לספר בעלי הנפש והלכות נידה לרמב"ן, והחלק השני נקרא 'לחמי תודה' ובו תשובות של רי"ב ובנו ר' ישראל. הספר נשלח לוונציה להדפסה על ידי ר' ישראל באסאן שישב בריגיו. מהמסופר בשאלה⁷ אנו למדים כי נעשה ניסיון להשיג במרמה אישור להדפסת הספר. אדם שכנראה שמו יעקב⁸ שטיפל בהבאת הספר לדפוס ביקש מהרב הזקן בוונציה, כנראה רי"פ עצמו⁹, לאשר את הדפסת ספר תודת שלמים, באומרו שבספר העומד להדפסה

5 Ms. Hebr. Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, Frankfurt am main, ומספרו: .Oct. 107

6 סימן מד בכרך הראשון עמ' 2256-2263א. [תשובה נוספת בעניין רמח"ל מכת"י זה הדפסתי ב'המעין' גיל' 207 (תשרי תשע"ד; נד, א) עמ' 29-40]. ר"ח ניפי, בספרו גדולי ישראל (לעיל הע' 3), עמ' 147 ציין לכמה תשובות של רי"פ שנמצאות בכתב היד שלפנינו, ובהן "תשובה ארוכה להוכיח דרב שזלזל בנידוי העיר ובא להדפיס ספר אחד שחיבר, שאין להתיר לו שידפיסו עד ישוב מחטאו ורבני העיר יתירו לו נדויו", היא התשובה דלהלן. במאמרי האם הפסוק וכו' (לעיל הע' 3) עמ' ל ציינתי כי ככל הנראה הוא סתם את דבריו מפני הכבוד, ולא פירש כי הכוונה לרמח"ל. כנראה שגם גינצבורג הבין שזו כוונתו, ראה באגרות עמ' תסה בהערה לאגרת צו.

7 שנראה שגם היא נכתבה בידי המשיב רי"פ, ראה להלן.

8 ראה הע' 106.

9 אין לי הוכחה ודאית לכך, אבל הספר נדפס בשנת תק"א לאחר שנכשל ניסיון קודם להדפיסו, ומשנת תצ"ח מצאנו את רי"פ כחותם בשם רבני הישיבה. והנה ההסכמה של ר"ש

כלולים חידושי ר"ן על נידה ועוד כתבי ראשונים, וביניהם גם תשובות של ר' ישעיהו אחרון¹⁰. אולם כשהרב הזקן בדק את כתב היד הוא נוכח לראות שהחיבור שיוחס לר' ישעיהו אחרון כלל אינו שלו אלא מדובר בתשובותיו של רי"ב, ולכן הוא לא הסכים לאשר את הדפסת הספר. לא ידוע מתי אירע ניסיון רמאות זה, אבל דומה מהמסופר בשאלה כי היה זה לאחר פטירתו של רי"ב¹¹. לפי התיאור בשאלה התעורר ויכוח בוונציה בעקבות סירובו של הרב הזקן לאשר את הדפסת הספר, יש שהצדיקוהו ויש שטענו כי צריך לאשר את ההדפסה, ורי"פ נימק בתשובה זו מדוע אין להדפיסו. בסופו של דבר הספר 'תודת שלמים' נדפס בוונציה בשנת תק"א באותה מתכונת ממש כפי שתוכנן בתחילה. לא נתברר מה אירע בינתיים שאיפשר את ההדפסה, אולי פטירתו של המחבר שקדמה להדפסת הספר.

בשנת תק"א נדפס בדפוס ר"י פואה גם ספר מגיני שלמה לר' יהושע אב"ד קראקא. בשני הספרים הללו נמצא בתחילה נוסח הרשות להדפסה מאת השלטונות, במגיני שלמה הרשות הסופית ניתנה בחודש יוני¹² 1741 (סיון-תמוז שנת תק"א) ובתודת השלמים היא ניתנה ב-27 יולי 1741 (כה באב תק"א), לכן יש להניח כי ספר מגיני שלמה נדפס לפני ספר תודת השלמים¹³. בשנת תק"ב נדפס בבית הדפוס של משה זארא שבוונציה חומש עם פירוש אור החיים, והרשות הסופית מאת השלטון ניתנה לו ב-15 נובמבר 1741 (יח בכסלו תק"ב).

נעיין עתה בשלושת הספרים הללו. ספר מגיני שלמה הובא לדפוס על ידי ר' יעקב לונדין, שלעדותו קיבל הסכמות מרבני פולניה אשכנז והולנד, והוא מתנצל שאין הוא מדפיסם. הוא התייצב לפני רבני ונציה וקיבל את "הסכמות המאורות הגדולים הרבנים המובהקים החכמים השלמים בעלי תריסין בעלי ישיבה דק"ק ויניציאה יע"א ועטרת מלכם בראשם החותם בשם כלם יצ"ו". הסכמה זו כוללת אישור

מורפורגו לספר היא משנת תצ"ח. לפיכך יש מקום רב לומר כי הספר נמסר להדפסה משנת תצ"ח ואילך, וא"כ מן הסתם הוגש לפני רי"פ.

10 הוא ר' ישעיה דיטראני הנכד, המכונה גם בשם ריא"ז.

11 ראה הע' 105.

12 בטופס שלפני איני מצליח לקרוא את היום בחודש, אבל אין לכך חשיבות.

13 יש לציין כי באותה שנה נדפס הספר גם במתכונת אחרת, כך שיש לפנינו שני טיפוסים של אותה מהדורה. בהדפסה האחרת נשמט שם המדפיס העברי והלועזי, וכן נשמטו נוסח רישיון ההדפסה מהשלטון, הסכמת הוועד הקטן, הקדמת רי"ב, התשובות סי' ל-לב, ומפתחות, כאשר כל אלו נמצאים בהדפסה ה'רגילה' (הפרטים נלקחו ממפעל הביבליוגרפיה של הספר העברי, שהועתקו גם אצל שמואל גליק, קונטרס התשובות החדש, ירושלים ורמת גן, תשס"ו, כרך א, עמ' 513, מס' 1964). מאוד מפתה לומר שלרב הזקן הוצג כתב היד ללא הקדמת רי"ב כדי לטשטש את בעלותו של רי"ב על החלק השני הנ"ל, וכך נדפסה כמות של עותקים; עם זאת יקשה להבין מדוע נשמטו בנוסח זה גם כמה תשובות ומפתחות. ואף ששערי תירוצים לא ננעלו, אני משאיר את האפשרות שבתחילה הוצג לפני רי"פ טופס מהסוג השני כהשערה מעניינת.

להדפסת הספר, ואיסור לאדם אחר לחזור ולהדפיס את הספר במשך עשר שנים¹⁴. החותם על ההסכמה הוא רי"פ, בשנת ת"ק. לאחר הסכמה זו התייצב ר"י לונדין לפני הוועד הקטן של ונציה, וקיבל את הסכמתם ביום ב'15 יד לחודש אלול שנת ת"ק. חברי הוועד היו: יעקב לוצאטו, מאיר בורדולאן, יצחק פואה, יעקב ׳ יקר ויעקב בליליוש. גם בשנת תצ"ח, כשהודפס בוונציה הספר עין ישראל (הוא עין יעקב לר"י ׳ חביב) עם הוספות, חתם רי"פ בשם רבני הישיבה הכללית על ההסכמה לספר, ואחריו אישרו זאת חמישה חברי הוועד הקטן¹⁶, ומכאן שחתימה של הרבנים יחד עם חתימת הוועד הקטן הייתה נהוגה עוד לפני שנדפס מגיני שלמה¹⁷. בספר אור החיים נמצאת בתחילה הסכמה של רבני הישיבה, כשהחותם עליה הוא רי"פ, בשנת תק"ב¹⁸. לאחריה הסכמת ארבעה מרבני מודנה, בשלהי מרחשון תק"א. אחריה הסכמת שנים מרבני ארגיל (היא העיר אלג'יר) בשנת תצ"ט. אחריה הקדמת המחבר, ואחריה הסכמת הוועד הקטן בכ' בחשון תק"א, אותם חברים שחתמו על מגיני שלמה. אחרי חתימתם מופיעה רשות השלטון שהוזכרה לעיל.

לעומת זאת לספר תודת שלמים, שנדפס באותו זמן, אין הסכמה של רבני הישיבה הכללית, אלא רק הסכמה של אותו ועד קטן שחתם על מגיני שלמה ועל אור

- 14 בהסכמה נכתב: "לכן בקש מאתנו צעירי הצאן להשכים להסכים עמו על ההדפסה השנית הסכמה תמה ושלמה, ולגזור גזירה... בארור משיג גבול רעהו בערמה להדפיסו שני' במשך עשרה שנים מיו' כלות ההדפסה והלאה לרודפו עד חרמה". יש לציין שעל הדפסת הספר בפעם הראשונה הסכים ועד ארבע ארצות, שהורכב מרבנים מופלגים. כפי שנראה בהמשך, ספר שהודפס פעם שנייה לא היה זקוק לאישור רבני הישיבה, לכן איני יודע מה טעם נזקקו רבני הישיבה לתת הסכמתם במפורש לספר זה.
- 15 יד אלול חל ביום ג', וכנראה הכוונה היא למוצאי יום ב', והתאריך הוא י"ד. יש דוגמאות נוספות לכך, ראה למשל מאמרי 'רבי מהללאל הלליה מצויטה נובה ותשובתו בענין ביטול חרם, עם הסכמות שליחי ארץ ישראל רבי שלמה הלוי ורבי משה יצחק מלבוב', 'המעין' גיל' 200 (נב, ב; טבת, תשע"ב) עמ' 98 הע' 11.
- 16 החברים בוועד שחתמו אז היו שונים מאלו שחתמו על מגיני שלמה, אבל אין זה משנה לענייננו.
- 17 שאלה בפני עצמה היא מה הייתה הסיבה לצירוף הסכמה של הוועד הקטן עם הסכמת הרבנים. לדעת מאיר בניהו, הסכמה ורשות בדפוס ויניציאה, ירושלים, תשל"א, עמ' 135-139, הדבר קשור עם הפולמוס סביב כתביו של רמח"ל. לדבריו, משנתברר כי הגבלות הרבנים אינן חזקות דיין, נזקקו גם להגבלה של הוועד הקטן, שלו הייתה סמכות חוקית גם מטעם השלטון. אבל יש לעיין בדבר, שהרי בניהו עצמו בעמ' 130-133 ציין לספרים נוספים שבהם היה אישור של הוועד הקטן, אם כי בשינויים מסוימים. איני יודע אם השינויים משמעותיים באופן שהם מלמדים כי חל שינוי משמעותי בנושא ההסכמות.
- 18 החתימה מסתיימת כך: "בסדר ויתן לך את בר"כת [לא נתברר לי פשר הגרשיים במלה זו] אברהם [פרשת תולדות, בראשית כת, ד] שנת כי חפץ בך ה' וארצך ת'ב'ע". הפסוק מישעיהו (סב, ד) מסתיים בתיבה 'תבעל' והלמ"ד נשמטה כאן ללא ספק, וא"כ החתימה היא מסוף חודש מרחשון - תחילת כסלו שנת תק"ב.

החיים¹⁹. בנוסף נמצאת בספר הסכמה משנת תצ"ח של "הרב המפורסם הרופא המובהק כמוה"ר שמשון מורפורגו זצוק"ל ר"מ ור"מ דק"ק אנקונא, אשר הסכים על יד הרב המחבר זצוק"ל בהיותו חי לאמר אפשר יעשנה בדפוס וה' בעדו יגמור". אחריה נמצאת הסכמת גיסו של המחבר²⁰, ר' מנשה יהושע פדוואה, שניתנה בחודש ניסן שנת תק"א. אחריה הסכמת ר' ישראל ברכיה פונטאנילה, אף היא מחודש ניסן שנת תק"א²¹. ועתה יש לשאול: מה טעם נעדרה הסכמת רבני הישיבה בראשות רי"פ מספר תודת שלמים, שכאמור נדפס סמוך למגיני שלמה ולאור החיים²²? על פי התשובה הנדונה כאן ההסבר לכך ברור: רי"פ לא היה יכול לחתום בשם רבני הישיבה על אישור הדפסת תודת שלמים, שהרי הוא התנגד לכך נחרצות, וכל תשובתו המתפרסמת בזה, שנכתבה בכסלו תק"א, נועדה להצדיק הלכתית את סירובו; לכן חתם רק הוועד הקטן. דומה שגם התוספת של שלוש הסכמות מרבנים חשובים נועדה למלא את החיסרון של הסכמת רבני ישיבת ונציה, הבולט בספר תודת שלמים מול הספרים מגיני שלמה ואור החיים שנדפסו באותה תקופה.

ב. התנגדות ר"י פאציפיקו להדפסת ספרים נוספים והטעם לכך

התנגדותו של רי"פ להדפיס ספר שחיברו חכם שתמך ברמח"ל, ואשר המניע שלה קשור גם הוא ככל הנראה לפולמוס נגד רמח"ל, באה לביטוי נוסף. כדי להראות זאת נסקור בקצרה את טיב ההסכמות להדפסת ספרים נוספים שניתנו בוונציה לאחר הספרים שהוזכרו לעיל²³.

19 תאריך ההסכמה הוא "ליל הנ"ל סדר איש צדיק תמים היה בדורותיו". ולא נתפרש מה הכוונה במילה "הנ"ל". לדעת מ' בניהו, הסכמה ורשות (לעיל הערה 17), עמ' 144, הערה 1, "בוודאי באותו לילה עשו כמה הסכמות, לאו דווקא לספרים, שהרי לא ידוע לנו ספר אחר שניתנה לו הסכמה באותו מעמד". ההסכמה של הוועד הקטן למגיני שלמה היתה באלול, ואילו כאן ההסכמה היא בחודש תשרי שאחריו בפרשת נח.

20 קירבה זו גרמה כי במתן עדות של רי"ב לפני רבני מודונה, ראה אגרות (לעיל הע' 4), אגרת קמ, עמ' שמ (מהד' שריקי עמ' שעז) הם מבהירים כי "האלוף הרב המובהק כמהר"ר מנשה יהושע פאדווה לא היה אתנו עמנו במעמד זה... מסבת היותו קרוב אל האלוף כמוהררי"ב נר"י".

21 הסכמת השלטון ניתנה בחודש אב תק"א.

22 מ' בניהו, הסכמה ורשות (לעיל הערה 17), עמ' 317 מס' 1, ועמ' 318 מס' 3, לא דייק בתיאור ספר מגיני שלמה ואור החיים, משום שהשמיט את הסכמת רי"פ. הוא גם לא מנה ספרים אלו בין הספרים שיש עליהם הסכמות הרבנים לעיל בעמ' 303-304 לאחר מס' 36; רי"פ חתם בשם רבני הישיבה, וא"כ אי אפשר לומר שאין לספר זה הסכמה של רבני הישיבה, וכן הוא גם בספרים מספר 35, 36.

23 כל הספרים הללו נרשמו בפירוט בידי בניהו, הסכמה ורשות (לעיל הערה 17), עמ' 318-323. אלא שהוא לא ציין באלו ספרים קיימת הסכמת רבני הישיבה ובאלו ספרים היא חסרה.

- א. ספר לוית חן ואור יקרות לר' אריה יהודה ליב ב"ר שמואל גרשון איש ירושלים ובנו ר' יוסף בנימין זאב וואלף, תק"ב. לאחר ההקדמה נמצאת הסכמה של הוועד הקטן, שבין השאר נכתב בה: "נדפס לשעבר בעיר צאלקווי²⁴ בשנת התצ"ב לפ"ג".
- ב. ספר פרשת דרכים לר' יהודה רוזניס, תק"ג. בסוף הספר הסכמת הוועד הקטן בחודש תמוז תק"ב, שבין השאר נכתב בה: "בהתאסף ראשי ומנהיגי מדינה יצ"ו בא לפניהם הגביר... שנתן לו רשות להעלות על מזבח הדפוס הספר פרשת דרכים אשר בשנת התפ"ח לפ"ג נדפס בעיר קוסטאנטינה... ואחרי ההתבוננות הנאותה ממעלת רבני ישיבתינו יר"ה הסכמנו כפי נמוסינו שהגביר הנ"ל תהיה הרשות להדפיס הספר הנ"ל".
- ג. ספר זית רענן לר' אברהם אבלי, תק"ג. בראש הספר הסכמת הוועד הקטן שניתנה באותו תאריך שניתנה על הספר הקודם, ובין השאר נכתב בה: "ביום ההוא בא שנית לפנינו ראשי ומנהיגי המדינה יצ"ו הגביר... שאל להדפיס הספר היקר זית רענן... נדפס בק"ק דעסוי"א בשנת תס"ד לפ"ק... והרשות נתונה להדפיסו".
- ד. שו"ת שמש צדקה לר' שמשון מורפורגו, תק"ג. בתחילה נדפס אישור השלטונות. אח"כ מודעה מהרב המחבר והמגיה. לאחר מכן הרשות של הוועד הקטן. לאחריה הסכמת רבני הישיבה הכללית, כשהחותם הוא רי"פ. לאחר מכן הסכמות של חכמי הספרדים והאשכנזים מאמסטרדם, של ר' רפאל מילדולה, ר' יצחק לאמפרונטי, ועוד.
- ה. ספר עינות מים. הספר כולל שלושה ספרים שר' ישראל בנימין באסאן הביא לאישור. האחד, הלכות נדרים ובכורות תשלום להלכות הרי"ף. השני גשמי ברכה שיש בו שו"ת מרבני איטליה. השלישי, שו"ת אגלי דל של רי"ב. הוועד הקטן נתן את אישורו להדפסת הספר. האישור נמצא בראש אגלי דל, ובין השאר נכתב בו כי הוא ניתן "אחר העיון והשיקול שנעשה מרבני ישיבתנו הכללית יר"ה, ולכן כולנו בלב ושפה אחת הסכמנו כפי סדרינו שתהי' הרשות נתונה". אבל אין בספר אישור של הישיבה הכללית²⁵.
- ו. ספר תפתה ערוך לר' משה זכות עם ספר עדן ערוך לר' יעקב דניאל אולמו מפירארה, תק"ג. לאחר רשות השלטונות, נמצא אישור של הוועד הקטן. לאחר מכן הסכמת רבני הישיבה הכללית, כאשר החותם בשם הוא רי"פ. תפתה ערוך לרמ"ז נדפס כבר בוונציה תע"ה, אלא שעתה נוסף לו הספר עדן ערוך, וכפי שנכתב בהסכמת רבני הישיבה: "עדן ערוך... וחשקה נפשו להביאו על מזבח הדפוס מחובר לספר תפתה ערוך, אשר נחקק כבר בעט ברזל ועופרת".
- ז. מפתחות הזוהר לר' שמואל²⁶ ולר' ישראל ברכיה פונטאנילה, תק"ד. בראשו

24 כלומר, זאלקווי.

25 ספר זה לא נדפס. רק בדורנו נדפס ספר גשמי ברכה בשם שו"ת הרב"ד, ירושלים, תש"ל, בההדרת ר"י נסים.

26 ר' שמואל הוא חכם קדמון שאין עליו פרטים. ר' ישראל הדפיס את דבריו, בתוספת דברים משלו.

הסכמת ועד קטן. אחריה הסכמת ר' משה הירש ליפשיץ ממודונה. אחריה הסכמת ר' יהושע מנשה פדוואה אף הוא ממודונה. אחריה הסכמת ר' ישראל בנימין באסאן מריגיו.

ח. ספר מוסר מלכים לר' ישעיה רומאנין, תק"ד. בתחילה הסכמת רבני הישיבה הכללית, כשהחותם הוא רי"פ בשם הישיבה. אחריה הסכמת ועד קטן, שבין השאר נכתב בה: "לכן הרשות נתונה לו להדפיס... עם רשיונינו בספר זה, ובהסיר ממנו מה שמע'לת] רבני ישיבתנו הכללית יר"ה גזרו אומר בתקנותם". על משמעות משפט זה, ראה לקמן סעיף ג.

ט. שו"ת רדב"ז, חלק ראשון וחלק שני, תק"ט. בספר נמצאת הסכמת רבני ירושלים, רבני ליוורנו, וגם רבני הישיבה הכללית; אמנם בניגוד לפעמים הקודמות על הסכמה זו חתומים שבעה רבנים, ואין חתימה של נציג אחד מטעמם. יש לזכור כי רי"פ נפטר בשנת תק"ו, ודומה שמשום כך נשתנה הרכב החותמים מטעם הישיבה על הסכמתם.

דומה כי מרשימה זו ניתן להסיק כי אישור רבני הישיבה הכללית ניתן רק כאשר מדובר בספר שנדפס עתה לראשונה²⁷, ושרי"פ נהג לחתום כנציג הישיבה. ברשימה זו נמצאים שני ספרים חדשים שאין בהם אישור הישיבה הכללית. נשאלת השאלה: מדוע חסר האישור דווקא בשני ספרים אלו? דומה כי התשובה ברורה – שניהם קשורים לרי"ב, ולכן רי"פ סירב לתת אישור להדפסתם בשם הישיבה הכללית. ביחס לספר עינות מים, שחלקו השלישי הוא של רי"ב, הרי זה מקרה חוזר של תודת שלמים שראינו לעיל, וברור שאין אישור של הישיבה. המעניין הוא שספר זה לא נדפס לבסוף; אמנם אין אנו יודעים את הסיבה האמיתית לכך, אבל יתכן מאוד שההתנגדות של רי"פ גרמה לכך, למרות האישור שהוא קיבל מהוועד הקטן. גם ביחס לספר מפתחות הזוהר נראה שהסיבה להעדר הסכמת הישיבה היא התנגדותו של רי"פ. הרי מחבר הספר הוא זה שהסכים על ספרו של רי"ב בניגוד לדעתו של רי"פ, כפי שראינו לעיל. אולי רי"פ ראה בכך ערעור על סמכותו, ולפיכך הוא מצא עתה מקום לגבות את חובו, ולא הסכים על הדפסת הספר.

ג. ר' ישעיה רומאנין ואחרים ויחסם למתנגדי רמח"ל

אמנם לכאורה יש לפרוץ את דברינו, שהרי ברשימה זו נכלל גם ספרו של ר' ישעיה רומאנין מפדובה, שהיה מתומכי רמח"ל, ובכל זאת הוא זכה להסכמתו של רי"פ. אלא שיש לשים לב לאמור בהסכמת הוועד הקטן לספר זה כפי שהועתקה לעיל: "עם רשיונינו בספר זה, ובהסיר ממנו מה שמע'לת] רבני ישיבתנו הכללית יר"ה גזרו

27 יוצא מהכלל הוא מוגיני שלמה, שנדפס קודם לכן, ולמרות זאת נדפס בו אישור רבני הישיבה הכללית. ראה לעיל הערה 14.

אומר בתקנותם". דומה שאתה שומע כאן הד להתנגדות לחלק מסוים מן הספר מצד רבני הישיבה²⁸, ואולי ההשמטה של חלק מהספר הייתה סוג של פשרה שבעקבותיה הסכים ר"פ לחתום.

יש להוסיף עוד פרט בעניין ר' ישעיה רומאנין²⁹. בשנת ת"ץ הוא הדפיס בוונציה את ספרו מליץ ישראל, ובשער נדפס: "מנחה היא שלוחה אל החכם הכולל, ענו כהלל, כמהח"ר משה מנחם מררי נר"ו". בעמוד הראשון מאריך המחבר בשבחו של רמ"מ מררי, והדברים נכתבו בפדובה "בסדר ולקחת מראשית כל פרי האדמה לפ"ק", לאמור בחודש אב שנת תפ"ט. לאחר מכן נדפס שיר של רמח"ל בשבח חיבורו של ר' ישעיה. והנה רמ"מ מררי הוא אחד מרבני ונציה שבפניו נשבע רמח"ל בג' באב ת"ץ כי יחדול לחבר חיבורים על פי המגיד, וכפי שכתבתי לעיל, לפיכך יש קצת לתמוה על כך שר' ישעיה מקדיש ספר לאיש ריבו של רמח"ל, וגם משלב בו שיר של רמח"ל. דומה שיש לומר כי הספר נדפס בראשית שנת ת"ץ, וכפי שגם מסתבר מחתימת ר' ישעיה שכאמור ניתנה בחודש אב תפ"ט. אפשר אפוא שהפולמוס על רמח"ל עדיין לא החל כאשר נדפס הספר. צא וראה כי האגרת הראשונה שיש בידינו מרבני ונציה עם תוספת ר"מ חאגיז שנשלחה לרי"ב בעניין רמח"ל היא מפרשת ויצא (ו'–י"א בכסלו) שנת ת"ץ³⁰. רמח"ל השיב מיד לר"מ חגיז, שהרי תשובתו נכתבה באותה פרשה (פרשת ויצא)³¹. רמ"מ מררי נזכר לראשונה באגרת רמח"ל לרי"ב ב"ח שבש"ט ת"ץ³². נמצא כי ככל הנראה כשנדפס ספר מליץ ישראל ושירו של רמח"ל בתוכו, הפולמוס על אודות רמח"ל עדיין לא פרך, ודאי לא במלוא עוזו. מכל מקום אפשר שרמ"מ מררי שנשתבח בספר זה עמד לימינו של ר"י רומאנין והכריע את הכף לפשרה מסוימת בעניין ספרו, ולכן ר"פ הסכים לחתום בשם רבני הישיבה. יש לציין שפרופ' מאיר בניהו שעבר על כתביו של ר"י רומאנין הנמצאים בכתב יד מעלה שהוא הזכיר בכבוד והערצה כמה מהלוחמים העזים ברמח"ל³³, ביניהם ר' משה חיים מורפורגו, בנו של ר' שמשון מורפורגו 'שהיה יד ימינו של ר' משה חאגיז בפולמוס', וגם ר' יעקב חזק מהמקורבים לרמח"ל הזכיר את ספרו של ר' משה חגיז עצמו בדרך כבוד (סי' יא). אמנם יש להעיר על דבריו כי התייחסות המכובדת לספרי הלכה של רבנים יריבים אינה ראויה לכשעצמה לקשרי ידידות עמם³⁴. ראויה לכך יש

28 בניהו, הסכמה ורשות (לעיל הע' 17) עמ' 140, חש בכך וכתב כי מדברי הוועד הקטן עולה כי רבני הישיבה לא הסכימו על הדפסת כל הספר.

29 על ר"י רומאנין ראה מ' בניהו, 'כתביו של רבי ישעיה רומאנין', שנתון בר אילן, יד-טו (תשל"ז), עמ' 181–217.

30 אגרת ה-ז, עמ' טז-יח; מהד' שריקי, אגרת ה, עמ' יח-כ.

31 אגרת י, עמ' כד-כו; מהד' שריקי, עמ' לב-לד.

32 אגרת ל, עמ' סה-סז; מהד' שריקי, עמ' פה-פח.

33 בניהו (לעיל הע' 29) עמ' 182.

34 בניהו חזר על כך גם בספרו כתבי הקבלה של רמח"ל, ירושלים, תשל"ט, עמ' 208: "התופעה המופלאה שנתקלנו בה, שבני חברתו של רמח"ל נמצאו בקשרי ידידות מופלגים עם חכמי

להביא מדברי בניהו במקום נוסף ובאותו עניין: במקום אחר ציין בניהו³⁵ לספר שו"ת שתי הלחם של ר"מ חאגיז, וואנזבאק, תצ"ג, שבראשו נדפסה הסכמת ר' דוד פנצי והסכמת ר' אביעד שר שלום באזילה. ר' דוד היה חותנו של רמח"ל, והוא ניצב לימינו בעוז עוד טרם שלקח רמח"ל את בתו לאשה, ואף הסביר את אפשרות גילוי המגיד לרמח"ל, והנה הוא מסכים ואף משבח את ר"מ חאגיז, ובין שאר הדברים הוא כתב בהסכמה: "בשמו ובמעשיו אנו יודעים מה טיבו, כי קנא בהוללים יגש חרבו, ועם הארץ רשע עריץ קורעו כדג ומגבו". דברים אלו אמנם מכוונים כנגד מלחמתו של ר"מ חאגיז כנגד שבת צבי ומאמיניו, אבל הדברים הללו נכתבו בט"ז בטבת תצ"ג³⁶, בעצם ימי המחלוקת הקשים עם רמח"ל. האם לא חששו המסכמים שדבריהם יתפרשו שלא כהלכה, כאילו בכוונתם להצדיק את ר"מ חאגיז בריבו? ואכן על הסכמה זו קורא בניהו: "אין זאת אלא מן המופלאות שבתולדות ישראל". אמנם לשיטתנו אפשר שגם ביחס להסכמה זו ניתן לומר את שאמרנו לעיל: הואיל ומדובר בספר תורני³⁷ הסכימו עליו ר' דוד ור' אביעד, ולא עמד לעיניהם החשש שמא יטעה אדם בדבריהם³⁸. יתר על כן, העובדה שר"מ חאגיז פנה אליהם לבקש הסכמה - היא הנותנת: המחלוקת עם רמח"ל היא עניין לעצמו, ואין לכך קשר עם דברי תורה. ר"מ חאגיז גם שלח בשנת תצ"ד, בעצם ימי הפולמוס על רמח"ל, תשובה הלכתית לרי"ב בעניין טעות בספר תורה³⁹. אלו הן דוגמאות לעובדה שגדולי ישראל ידעו להבדיל בין רגשות אישיים לבין התייחסות ראויה לדברי תורה.

ונציה שהיו ראשי המדברים בפולמוס שכנגד רמח"ל". אולם גם אם ר"ש מורפורגו היה יריב של הרמח"ל אין הדבר מוכיח כלום על בנו, מה עוד שכפי שאכתוב בסעיף ו יחסו של ר' שמשון לרמח"ל הוא בבחינת שמאל דוחה וימין מקרבת, והוא ביקש להשכיך שלום בין המעורבים בוויכוח. גם רי"פ שפסל את תודת השלמים פסל אותו על בסיס הלכתי, כפי שהוא מאריך להוכיח בתשובתו. לפיכך נראה לי שדברי בניהו אין בהם משום אישור לסברתו.
 35 מ' בניהו, 'ספרים שחיברם רבי משה חאגיז וספרים שהוציאם לאור', עלי ספר, ג (תשל"ז), עמ' 113.

36 ההסכמה חתומה בתאריך "יום הששי ט"ז לחודש טבת התצ"ג ליצירה ס' עד כי יבא שילה". צריך לתקן בה: ט"ז (במקום: ט"ז), ואולי אכן כך נדפס, כיון שהאותיות (ו, ז) דומות וקשה להבחין ביניהן.

37 כתבתי 'תורני', הואיל וההסכמה ניתנה במקורה, ראה בהערה הבאה, לספר משנת חכמים העוסק במ"ח מידות שהתורה נקנית בהן, ספר העוסק בעיקר בענייני מידות ומוסר.

38 יש להוסיף כי הסכמה זו ניתנה במקור לספר משנת חכמים של ר"מ חאגיז ולא לספר תשובותיו שתי הלחם, אלא שמפני טעמים שונים, שעמד עליהם בניהו, היא נדפסה בשתי הלחם. בניהו במאמרו ספרים (לעיל הערה 35), עמ' 116-117, הוכיח כי ספר משנת חכמים החלו להדפיסו בשנת תפ"ח, אלא שסיבות שונות גרמו להפסקת ההדפסה, והיא נתחדשה בשנת תצ"ג. אולי ניתן לומר כי ההסכמה למשנת חכמים ניתנה בשנת תפ"ח, ור"מ חאגיז צירף אותה גם להדפסה המאוחרת, ושינה את התאריך. ברור שזו תשובה דחוקה.

39 על פי בניהו (לעיל הע' 35) עמ' 144, מס' 5.

ד. פרטים אישיים על ר"י באסאן ועל מעורבותו בפולמוס

מתוך התשובה שלפנינו אנו למדים כמה פרטים אישיים הקשורים לרי"ב, וכן פרטים על מעורבותו בפולמוס. נפתח בפרטים אישיים. וילנסקי במאמרו על רי"ב⁴⁰ הפנה לדברי ר' ישראל בנו בהקדמתו לתודת השלמים, שם הוא מספר על אביו "והנער נער כעשרת הימים (משנגנז) [כשנגנז]⁴¹ הארון בעיר תהלה פאדובה", לאמור שכשנפטר ר' ישראל חזקיה, אביו של רי"ב, היה זה נער "כעשרת הימים". וילנסקי מאריך לדון בביטוי "כעשרת ימים", ולבסוף הסיק כי משמעותו עשר שנים, ומכאן כי רי"ב נולד בשנת תל"ג או תל"ד⁴². מהתשובה שלפנינו שבה נאמר על רי"ב⁴³ "המורה הזו היה בן ששים לזקנה" מוכח כדבריו: העניין שעליו מדובר בתשובה אירע בין השנים ת"צ-תצ"ה, והרי לנו התאמה עם דברי וילנסקי.

עוד קבע וילנסקי כי בחורף של שנת תצ"ז שהה רי"ב בוורונה, ובאותה שנה חלה בחולי כבד⁴⁴ אולם שב לאיתנו. העובדה ששני המסכימים על ספרו וגם בנו מזכירים עובדה זו⁴⁵ מלמדת כי הייתה זו אכן מחלה קשה. מדבריהם גם עולה כי הספר נכתב לאחר שהבריא ממחלתו, והוא כמעין הבעת תודה לה', ועל כן נקרא בשם לחמי תודה⁴⁶. גם רי"פ התייחס לחולי זה וכתב: "וגם כי יד ה' היתה בו להומו ולהכותו

40 לעיל הערה 2.

41 כך הגיה וילנסקי.

42 אין לנו מקור אחר לקביעת שנת הולדתו של רי"ב. סלמון (לעיל הערה 2) רמז במאמרו למקורות אלו, אבל לא עמד כלל על הבעיה של הביטוי "כעשרת הימים" אלא קבע כי רי"ב נולד בשנת תל"ג, ודומה כי הסתמך בזה על דברי וילנסקי בלי שהזכירו.

43 ראה ליד הערה 146.

44 וילנסקי (לעיל הערה 2), עמ' 114, כתב כי בעת מחלתו היה בוורונה, וכי כך עולה מהסכמת ר"ש מורפורגו לספר תודת שלמים, ומחתימת רי"ב בתשובותיו סי' א, ג. נכון שמחתימתו על התשובות עולה שבחורף תצ"ז היה בוורונה, ושהסכמת ר"ש מורפורגו שניתנה בתשרי תצ"ח נאמר שחלה בחולי כבד, אבל אין ראיה כי מחלתו הייתה דווקא בחורף של שנת תצ"ז - שהרי אפשר שהייתה באביב, ולכן אין אפשרות לדעת היכן שהה בעת מחלתו. אמנם ראה בהערה הבאה שכבר בקיץ תצ"ז נודע שהוא חולה.

45 לכך יש לצרף גם את ר"י הכהן פאפירש המזכיר אף הוא מחלה זו. ראה אגרת קנה, עמ' שפג; מהד' שריקי עמ' תכ. אגרת זו נכתבה בכ"ב בסיון תצ"ז.

46 כך עולה מדברי ר"ש מורפורגו: "כי הפליא לנדור נדר... לרופא כל בשר שהפליא עמו לעשות ויחייהו ויחלימהו מחליו הכבד ויחי ויקם על רגליו... שמו נאה לו לחמי תודה". כך עולה גם מדברי ההסכמה של ר' מנשה יהושע פדוואה: "הנהו [שו"ת] דעבד לבתר דחלש ואתפח וקרייניהו בשם לחמי תודה והיינו תודה ששיחת' לשם שלמים לאודווי באפי תלתא" וכו'. וכן דברי בנו בהקדמה: "שמו לחמי תודה... שפדאו מצער גדול ביום צרה נדר ונדב להדפיס בדבר הנדור הרי עלי תודת שלמים".

בחולי השתוק⁴⁷ עם כל זה לא הסיב ידו מבל"ע⁴⁸ שאר מכתבי תלמידו ולהחזיק ביד מרעים תלמידי תלמידו⁴⁹.

ניתן ללמוד מהתשובה שלפנינו כי לרי"ב הייתה גם בת⁵⁰, אולי זו הבת שנישאה לבנו של ר' אברהם מראקין⁵¹.

מהתשובה שלפנינו אנו למדים פרטים נוספים על מעורבותו של רי"ב בפולמוס. לפי דברי השואל [שנראה כאמור שהוא רי"פ עצמו] כתב רי"ב לאנשי פדובה כי החרם שהוטל על כתבי רמח"ל בידי רבני ונציה בטל ומבוטל, ולכן הם לא מסרו את כתבי רמח"ל שבידיהם לבית הדין כפי שהתבקש מנוסח החרם, אלא אדרבה שמרו אותם בתיקים מיוחדים, וגם הגו ולמדו בהם. יתר על כן, לפי דברי רי"פ בתשובתו רי"ב כתב מודעה⁵² "נגד רבני הישיבה, ושלחה אל כל ישיבות איטליאה" שאין תוקף לחרם. בחומר הפולמוס שנמצא בידינו כיום לא מצויה מודעה כזו, אבל ידוע כי לא כל החומר הגיע לידינו.

בנוסף, רי"פ מספר בתשובתו⁵³ שיש טוענים שרי"ב "הוציא הוצאות מכיסו להחליף התיבה". הכוונה לתיבה שהכילה את כתבי רמח"ל, וכנראה ההחלפה נעשתה כדי שיוכלו לשולח בנחיות. בהמשך דבריו רי"פ מאשים את רי"ב שלא שלח את כל כתבי רמח"ל, אלא השאיר ברשותו שני ספרים: ספר השבעות וספר מזמורי תהלים.

47 כנראה אירוע מוחי שבו לקה רי"ב.

48 מליצה על פי איכה ב, ח: "לא השיב ידו מבלע", כלומר, לא פעל כדי להשמיד את שאר כתבי רמח"ל [או שהכוונה שהמשיך להסתיר, להבליע, את הכתבים הנ"ל].

49 ההמשך "ולא קם ולא זע ממנו" הוא מליצה על יסוד הפסוק: "וכראות המן את מרדכי בשער המלך ולא קם ולא זע ממנו" (אסתר ה, ט), המכוונת לומר שרי"ב הוסיף לתמוך ברמח"ל וחברתו עד יום מותו, ולא שנשאר משותק עד יום מותו.

50 ראה הע' 101.

51 באגרות עמ' שעג כתב רי"ב כהן כי ר' אברהם הוא מחותנו של רי"ב, וכן כתב שם גינצבורג בהערה 368, והוא מפנה שם לעמ' שצה ששם כתב רי"ב כהן כי ר' אברהם הוא גיסו של רי"ב, וגינצבורג בהערה 393 מאשר זאת ואינו מיישב את הסתירה. מ' בניהו, 'שירי קינה על רבי בנימין הכהן מריג'ייל, ספר זכרון להרב יצחק נסים (העורך: מ' בניהו), סדר ה, ירושלים, תשמ"ה, עמ' רנא, כתב כי אכן בתו של רי"ב נישאה לר' אברהם, וציין לאגרות הנ"ל (ותודה לר"י קטן עורך 'המעין' על סיועו בהפניה למקורות אלו). את האמור על גיסו יישב בניהו בספרו כתבי ולעיל הערה 34, עמ' 205, ששם כתב כי ר' אברהם היה גיסו של ר' ישראל בנימין באסאן, וטעה גינצבורג בהערותו בעמ' שצה, ולא מדובר ברי"ב אלא בבנו. כך כתב גם שריקי באגרות במהדורתו עמ' תלב.

52 ראה ליד הערה 173.

53 ראה ליד הערה 148.

ה. טופס חרם רבני ונציה על רמח"ל נדפס באלטונה

טופס החרם שהטילו רבני ונציה על כתבי רמח"ל נעשה בפרשת נח, ה' בחשוון שנת תצ"ו בוונציה, "ופירסמוהו ברחובות חצר ישן וחצר חדש וגם הכריזוהו בכל בתי כנסיות ביום ש"ק לסדר הנ"ל"⁵⁴. כשבועיים לאחר מכן, בפרשת וירא, שלחו רבני ונציה "אגרת כללית לשלוח את נוסח החרם לראשי קהילות איטליה יע"א"⁵⁵. לאגרת זו הם צירפו גם את נוסח החרם עצמו, וכדבריהם: "וכאשר עיני מעכ"ת תחזינה מישרים מנוסח החרם אשר הכרזנו פה בעיר הזאת, והוא כמוס בנייר הדבוק". לא נתברר לכמה קהילות באיטליה נשלח המכתב עם נוסח החרם. נראה שהיה על רבני ונציה להכין העתקים של נוסח החרם כדי שיוכלו לצרפו למכתב שנשלח לראשי הקהילות, ואולי זו הסיבה שחלפו כשבועיים מיום ההכרזה בוונציה עד לשיגור המכתב לשאר הקהילות.

בתשובה שלפנינו מתגלה פרט מעניין שלא היה ידוע עד עתה, והוא שנוסח החרם הודפס באלטונה⁵⁶. המרחק בין ונציה לאלטונה הוא כ־900 ק"מ, ולא סביר כי במשך השבועיים הללו נשלח החרם מוונציה ונדפס באלטונה, והעתקים המודפסים נשלחו לוונציה וממנה לקהילות איטליה. נמצא כי נוסח החרם נדפס באלטונה מאוחר יותר. נשאלת השאלה מה טעם לא נדפס החרם בוונציה, שלא חסרו בה בתי דפוס? ועוד יותר קשה, מה ראו להדפיס את טופס החרם באלטונה, אחר שהוא כבר הופץ באיטליה? סביר לשער כי הגורם לכך הוא ר"מ חאגיז שישב באלטונה. הרי כך כתב ריעב"ץ⁵⁷: "והנה האב"ד דג"ק בצירוף הרמ"ח ע"ה כתבו מה שכתבו על אודות מח"ל⁵⁸ וכתבותיו, וקבעום בדפוס". נראה לומר כי ר"מ חאגיז שהיה הכוח המניע של החרם היה גם המניע להדפיס דברים שנכתבו כנגד רמח"ל⁵⁹, והוא רצה לקבוע גם את טופס החרם בדפוס כדי לבסס, או לפרסם, את ביצוע החרם⁶⁰.

54 כלומר בשבת קודש פרשת נח. הטופס בשלימותו נדפס באגרות, אגרת קלו, עמ' שכה-שכח; מהד' שריקי, עמ' שסב-שסה.

55 ראה אגרות, ראש אגרת קלו.

56 ראה ליד הערה 160.

57 תורת הקנאות, אלטונה, תקי"ב, דף נד סע"ב.

58 היינו: האב בית דין דג' קהילות (הוא ר"י קצנבלוג) בצירוף הרב משה חאגיז עליהם השלום... על אודות משה חיים לוצאטו.

59 ראה אגרת קסב עמ' שצח שנשלחה מפרנקפורט לר"מ חאגיז, שנכתב בסופה כי נדפסה באלטונה. גינצבורג בהערה 395 משער כי ר"מ חאגיז הוא זה שהדפיסה מאוחר יותר.

60 עד כמה שידוע לנו כיום, לא נשאר מכל ההדפסות הללו שריד ופליט. וכבר העיר על כך בניהו, כתבי (לעיל הערה 34), עמ' 201 כי ר"מ חאגיז "הדפיס בשעתו איגרות וכתובים נגד רמח"ל, והיום לא נותר מהם דבר".

ו. ר' יעקב בליליוס ור' שמשון מורפורגו

לא אמנע כאן מלהעיר הערה שאינה קשורה לתשובה שלפנינו במישרין: עד כמה שידוע לנו חברי הוועד הקטן המסכימים על ספר תודת שלמים לא נזכרים ביחס לפולמוס על ספרי רמח"ל, פרט לר' יעקב בליליוס שהיה בין אלו שליבו מאוד את אש המחלוקת. די לצטט כמה משפטים שכתב עליו רי"ב⁶¹:

אויב הדפו, הוא יעקב בליליוס שתחלתו הוכיח על סופו, שקם עכשיו להיות עד חמס, וחם השמ"ש ונמס... ולפי שמפרסמים את החנפים, המדברים און בתרפים, אודיע טבעו של הבליליוס דלאו איהו יאה, ולא גולתיה יאה⁶², כי אינו אלא הבל נדף, אשר זה שלש שנים בעיר ליוורנו אחר השררה רדף, ובכח זרוע שר צבא חיל הספרדים רצה ליטול את השם, ואח"כ שאל בפה כתב רבנות...

והנה למרות הדברים החריפים שכתב עליו רי"ב לא נמנע ר"י בליליוס מלחתום על ההסכמה. הדברים הללו דומים לאמור לעיל (סעיף ג) שוויכוח בין חכמים בעניין מסוים אינו פוסל את דברי התורה שהם כותבים, למרות שמן הסתם חתימתו של ר"י בליליוס לא היתה לרצון לפני רי"פ, שהאריך להוכיח בתשובתו שעל פי ההלכה אין להסכים להדפסת ספריו של מי שפוגע בבית הדין.

נפנה עתה לרבנים המסכימים. כבר הזכרנו שר' מנשה יהושע פדוואה הוא גיסו של רי"ב, והוא אינו נזכר בפולמוס. גם ר' ישראל ברכיה פונטאנילה אינו נזכר בפולמוס⁶³. אבל ר"ש מורפורגו לקח חלק בפולמוס. מאגרותיו לר"מ חאגיז משמע לכאורה שהוא הסכים עמו והתנגד לרמח"ל, אבל איגרותיו הן בבחינת שמאל דוחה וימין מקרבת, ובכל לבו הוא התאמץ להשקיט את המחלוקת. מכל מקום הוא לא קישר בין התלמיד ורבו, אלא כתב בשנת תצ"ו, לאחר שרמח"ל עבר לאמסטרדם ולאחר שתיבת כתביו נשרפה ונקברה, כי "מובטח אני בצדקת ויושר מהרר" באסן נר"י⁶⁴ וכו', ועוד דברים דומים לכך⁶⁵. לכן אין תימה בכך שהוא חתם על ההסכמה.

61 אגרת קמה, עמ' שנב; מהד' שריקי, אגרת קמה, עמ' שפט.

62 על פי בבא בתרא קיא ע"א: הוא יאי וגולתיה יאי.

63 ר' ישראל ברכיה חיבר את הספר מפתחות הזוהר, ונציה, תק"ד. לספר יש הסכמה רק של הוועד הקטן, שיש בו רק שניים מהוועד הקודם. כמו כן הסכימו עליו ר' משה הירש ליפשיץ, ר' מנשה יהושע פדוואה, שניהם ממודונה. מסכים נוסף הוא ר' ישראל בנימין באסאן מריגיין, שהיא גם מקום מושבו של ר' ישראל ברכיה.

64 גינצבורג, אגרות, אגרת קלח, עמ' שלד; שריקי, אגרות, אגרת קלח, עמ' שעא.

65 ראה לדוגמה אגרת קמח שנכתבה אך היא באותה שנה, עמ' שסה (מהד' שריקי עמ' תב), ששם כתב עליו שבחים גדולים.

ז. האם יש בהתנגדות להדפסה נגיעה אישית

השאלה ההלכתית העומדת לדיון בתשובתו של רי"פ שאנו דנים בה היא: האם חכמי ונציה צריכים לאשר את הדפסת ספרו של רי"ב. לפי המסופר בשאלה נחלקו הדעות בוונציה אם אכן כך ראוי לעשות, על כן באה הפנייה לרי"פ שיפסוק בדבר. הרקע לחילוקי הדעות הללו היא העובדה שרי"ב סייע בידו של רמח"ל, ולא נכנע לחרם של רבני ונציה; אדרבה, אליבא דרי"פ רי"ב זלזל בפומבי בחרם ונפטר מבלי שחזר בו, לכן יש לו דין מנודה וגם דין של תלמיד חכם שדרכיו אינם הגונות שאין אומרים דברי תורה משמו, ולכן אסר להדפיס את ספרו. כפי שראינו בסעיפים הקודמים, היו חכמים שנתנו הסכמות לספרים של חכמים אף שהיו מהעבר השני של המתרס בפולמוס על רמח"ל. רי"פ אמנם התייחס לשאלת ההסכמה על הספר אך ורק מן הצד ההלכתי, אבל הוא הבין שהיו כאלה שיטענו שיש כאן גם שילוב של נגיעה אישית, ולכן כתב בתשובתו:

על מה שאומר שהבי"ד שהטיל [חרם] היה שונא לתלמיד המורה, אלה הדברים מן השפה ולחוץ הם יוצאים, בלי שום ראיה, לא ברורה ולא בלולה, שאיך יתכן ששמונה רבנים שבבי"ד יתחברו ויסכימו לשנוא אדם אחד על לא חמס עשה, ולא מרמה בפיו, ושנאה תעורר מדנים מצודים וחרמים, והרי על פי שנים עדים יומת המת, ולא חיישינן לקנוניא שמחמת שנאה העידו עליו. ואפילו את"ל דמחמת קנאה לרוב חכמתו יתעוררו בתחילה לענותו ולבסוף לכלותו, איך יעלה על הדעת שרוב בנין ורוב מניין גאוני אשכנז פולין ודאנימארקא הסכימו לדעתם, וחילו פניהם להחרים את כל מי שיש בידו מן מכתביו אם לא יביאו אותם אל הבי"ד.

עם זאת אפשר אולי לשמוע בדבריו גם האשמות כנגד רי"ב המבוססת על רקע אישי, שהרי כתב: "כי לפי הנשמע דפסק דברים שלא כהלכה לתאוות הניצוח ולקיים דברי בנו שהוא שלא כדיון, וכתב בראש דפא תשובות הגאון הגדול". ויש לתמוה, בהנחה שהספר הוגש לפניו לאישור⁶⁶ מה פירוש 'לפי הנשמע'? הרי כתב היד של הספר נמצא לפניו! כפי הנראה כוונתו שהוא אכן עיין בספר וראה את הפסקים, ו"לפי הנשמע" פסקים מסוימים, שאינם נכונים, נכתבו כדי לקיים את דברי בנו, והרי לך נגיעה אישית. בנוסף טען רי"פ כנגד רי"ב ש"כתב בראש דפא תשובות הגאון הגדול", היינו שהוא התרעם כאן על התואר שרי"ב חלק לעצמו, או שלפחות בנו חלק ל⁶⁷. אבל כאמור עיקרה של התשובה מיוסד על בסיס הלכתי בלבד.

66 ראה לעיל הע' 9.

67 ראה להלן הע' 168.

ה. עיון בספרו של מוחרם ומנודה

בתשובה שלפנינו דן רי"פ בשאלה אם מותר לעיין בספרו של חכם שהחרימו אותו, על פי האמור במסכת מו"ק טו ע"א: "מוחרם לא שונה ולא שונין לו". הוא מאריך מאוד בנושא, ומביא מספר הוכחות שאסור לעיין בספרו של מוחרם. מכאן טוען רי"פ שכיון שרי"ב תמך ברמח"ל, לכן כשהחרימו את רמח"ל החרימו ממילא גם את כל המסייעים בידו, לרבות את רבו. לא זו בלבד, אלא שגם בנו של רי"ב כלול בחרם, מפני שאף הוא סירב לציית לחרם ולא מסר את כתבי רמח"ל לבית הדין. על יסוד הדברים הללו סבר רי"פ שיש למנוע את הדפסת ספרו של רי"ב, וכך הוא אכן עשה. יש להעיר על פרט חשוב בתשובתו של רי"פ. גם אם נניח שרי"ב כלול בחרם, הרי ניתן לומר שהאיסור על לימוד עם אדם שהוחרם מתייחס אך ורק ללימוד אישי עמו, אבל בנידון שלפנינו מדובר על לימוד בספר, ועוד בספר שנכתב עוד טרם שהוחרם המחבר⁶⁸. אפשר שרי"פ היה אוסר גם במקרה זה, מכל מקום לא מצאתי חכמים שעסקו בשאלה האם יש לאסור עיון בספר של חכם שהוחרם לאחר שכתב את ספרו. נמצא שפסקו של רי"פ הוא לעת עתה פסק יחיד בשאלה זו.

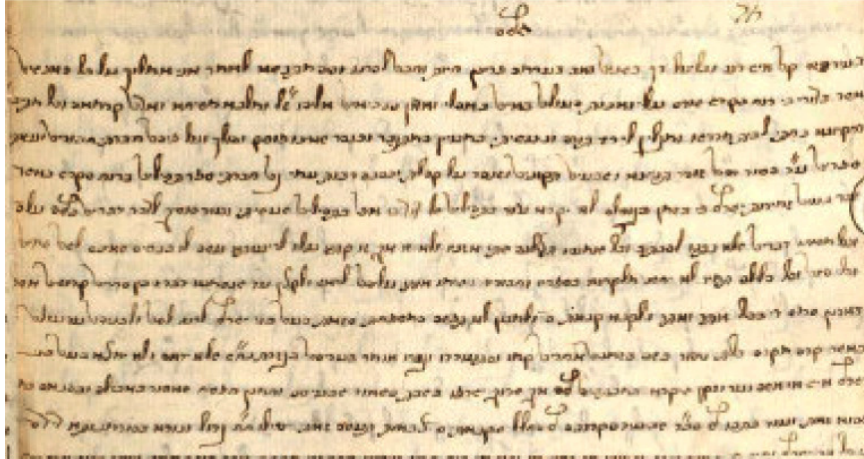
על ההדרת התשובה

העתקתי את התשובה בדקדוק מצילום כתה"י. בשעת הצורך הצעתי בהערות תיקוני נוסח, ולעיתים סגרתי בסוגריים עגולים לסימן מחיקה ובמרובעים לסימן הוספה כמקובל. כמו כן הוספתי מראי מקורות בסוגריים עגולים בגוף התשובה, ובמקרה הצורך גם הערות הבהרה בתחתית העמוד. לשונו של רי"פ משופעת במליצות המורכבות משיבוצים של פסוקים ומאמרי חז"ל, ועל מנת שלא להאריך לא ציינתי את מקורותיו אלא אם כן הייתי סבור שהדברים טעונים הסבר⁶⁹. לעיתים קיימים חילופי נוסח כי רי"פ השתמש במהדורות שונות מאלו שלפנינו, והערתי על כך או תיקנתי בסוגריים כמקובל כאשר חשבתי כי הדבר נחוץ או מקל על ההבנה, אבל לא עשיתי כן באופן שיטתי. הוספתי בשעת הצורך ניקוד חלקי להקלת הקריאה. בכמה מקומות שולי הדף נחתכו, ועל כן מילה חסרה או שאינה שלימה. את ההשלמה המשוערת הקפתי בסוגריים זוויתיים כדי להבדילם מתיקונים 'רגילים' שכאמור הוקפו בסוגריים מרובעים. התשובה שבכתב היד כתובה כולה ברצף אחד וללא חלוקה לקטעים, ויידע המעיין כי החלוקה וגם הפיסוק ממני.

68 יש בכך דמיון לשאלה אם מותר לעיין בספר שמחברו יצא לתרבות רעה לאחר כתיבת ספרו. ראה מאמרי 'הכיכר נזכר אלישע בן אבויה במשנתנו, והעיון בספר שמחברו יצא לתרבות רעה', מאורות ליהודה, ספר היובל לכבוד הרב ד"ר יהודה פליקס (בעריכת: מ' רחמיני), אלקנה-רחובות, תשע"ב, עמ' 363-404, שם הראיתי שיש פוסקים המתירים זאת.

69 ראה לדוגמה הערה 78.

סימן מד מתוך כת"י ספר משפט שלום לר"י פאציפיקו

[256] שאלה

בעיר הזה⁷⁰ קם איש רע ובליעל, רך בשנים ואב בערמה, פריץ חיות וחכם להרע, והיה מתנשא לאמר אני אמלודך על כל האנשים אשר בדורי, כי רוח הקדש שורה עלי, ואבות העולם באים באהלי, ואדון הנביאים [נ]אליהו ז"ל⁷¹ ומלכא משיחא ואדם קדמא וכל מתיב' דרקיעא נחתי לבית מדרשו⁷² ומגליו לי רזי תורה, ונעשיתי כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק והולך, ועל פיהם חברתי חבורים ועשיתי ספרים ע"ד⁷³ הסוד והם זוהר תניינא, ושבעים תקונים, וזוהר על קהלת⁷⁴, וכהנה רבות עמי. גם חברתי ספר תהילים ברוח הקדש כאשר חבר נעים זמירות ישראל⁷⁵, כי בזמן הגאולה

70 במילה 'הזה' האות הראשונה אינה ברורה, וכך נראה לי לקרוא. לפי התיאור בהמשך הרי שמדובר בעיר פדובה, אבל בסוף השאלה נאמר שהתעורר ויכוח בין אנשי העיר ושם מדובר בעיר ונציה, ויתכן שיש כאן שיבוש [אולי צריך לקרוא 'בעיר עזה', וכך הוא מכנה כאן את העיר פדובה. העורך י"ק].

71 זכור לטוב. לא סביר שהכינוי 'אדון הנביאים' נסוב כלפי אליהו, כי לכאורה נתונה כן רק משה רבינו, ראה לדוגמה הל' יסודי התורה פ"ז ה"ו. בטופס החרס, אגרת קלו, כתוב על רמח"ל שאמר על עצמו שיעלה "לפנים ממחיצת הפרגוד, כי שם ישבו כסאות אבות העולם ואדון הנביאים". על התגלות שניהם לרמח"ל ראה לדוגמה אגרות עמ' שעד; מהד' שריקי עמ' תיב.

72 צ"ל: מדרשי.

73 =על דרך.

74 מ' בניהו, כתבי (לעיל הערה 34), עמ' 211-226, האריך בבירור חיבורים אלו שנזכרו באגרות של רמח"ל ור"י גורדון, ואין להאריך בזה.

75 גינצבורג, אגרות, עמ' רסה, והערה 142 בעמ' תלב, הוכיח שאין כאן אלא לשון הרע. וראה עוד בניהו, כתבי (לעיל הערה 34), עמ' 238-247, שם נתברר עניין זה באורך.

לא יקרא עוד בתהילים של דוד כי אם בתהילים שעשיתי. ועוד הוסיף לדבר דברים כאלה על ה' ועל משיחו, דברים שלא נתנו להכתב, וכל שומעיו תצילנה שתי אזניו. ולא זו אף זו קתני עליו לריעותא, עשה לו כנסיה שאינה לשם שמים, וכל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו מלקרוא בספריו וחבוריו, וישימו אותו עליהם לראש ולקצין, עד שנשמעו דבריו בין החיים, קדושים אשר בארץ המה, די בכל אתר ואתר. ולקנא קנאת ה', ולמען לא תפשה המספחת הזאת בעם בני ישראל לרע להם ולבניהם עד עולם כאשר קרה מקרה בלתי טהור כזה בזמנים אחרים⁷⁶, קמו והתעוררו וגזרו אומר⁷⁷ בעריהם בגזרת נח"ש שלא יראה ולא ימצא בעם בני ישראל איש או אשה נער וזקן שיקרא במכתבים אלה, אף שרוף ישרפו בשבת⁷⁸ כשאור שבעיסה וחמץ בפסח⁷⁹ שאסור באכילה ובהנאה במה שהוא. זאת ועוד, כתבו אל הב"ד שבעיר הקרובה אל החלל⁸⁰ שקנאת ה' צבאות תעשה זאת, [ש]יטילו ח"ח⁸¹ גדול ונורא בהורמנותא דידם, כי כל בר ישראל, יהיה מי, שישנו בידו ורשותו, או ראה או ידע מי שיש בידו וברשותו, ספר או מכתב אשר חובר מאת האיש הרע הזה, במשך זמן מוגבל ידיו תביאם אל הב"ד שבעיר הקרובה אל החלל המטיל החרם, או יגלה אזנם באמת ויציב ביד מי המצא ימצאו, ואם לא יגיד ונשא עונו, ישכנו נח"ש דלית ליה אסותא, והחרם יבוא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו עם כל האלות והקללות וכו'.

ויהי איש אחד אשר היה רבו⁸² של עוכר ישראל זה חובר חבר, חשב בדעתו לחפות

76 יש כאן רמז לאירועי שבתי צבי.

77 ראה טופס החרם, אגרות, אגרת קלו עמ' שכה-שכח; מהד' שריקי עמ' שסב-שסה.

78 מליצה על פי שמואל ב, כג, ז: שרוף ישרפו בַּשָּׁבֶת (רש"י: "ואין שם תקנה אלא שריפה ולשבת ולהתחמם כנגדם"). תודה לר"ב דבליצקי שהעמידני על כך. לאחר זאת מצאתי בדברי רי"י סטל, אוצר לב, בני ברק, תשנ"ז, עמ' לז, אות יח, את הדברים הבאים: "ומצאתי דבר פלא, בשו"ת הרשב"א ח"א ס' תטז כתב ונסיר השקוצים מבין שיניהם והספרים ההם אשר עשו ישרפו בשבת לעיניהם. ע"כ. ומהכא למד הגאון העצום והמקובל ריא"ז מרגליות צ"ל וכתב בספרו אשרי האיש סימן ג' אות י"ד בהגה"ה אות ה' שמותר לשרוף ספרי מינין בשבת, וכבוד הגאונים הרא"ש זילברשטיין צ"ל והרב משאמלוי צ"ל הי"ד הקשו ופלפלו בזה טובא, ע"י במכתביהם שנדפסו בסוף ספרו של הגריא"ז מרגליות הנ"ל הנקרא עמודי ארזים הנדמ"ח [ירושלים, תשנ"ד]... [אך] בהקדמה עמ' ר"א [צ"ל: כ"א] בהערה בנדמ"ח יראה שחזר בו והודה שטעה, וצריך לנקדו כך בַּשָּׁבֶת" וכו', והביא את הפסוק משמואל.

79 הדימוי לחמץ בפסח נמצא בכרוז של ק"ק פראנקפורט, אגרת קט, עמ' רפז; מהד' שריקי, עמ' שכ; וכן באגרת ר"י כהן מפראג שנשלחה לר"מ חגיז, בי"ח בתמוז שנת תצ"ה. ראה אגרת קכ, עמ' שז; מהד' שריקי עמ' שמא: "לבער כל אותן הכתבים בשריפה כביעור חמץ בערב פסח".

80 הכוונה לוונציה, שנמצאת כארבעים ק"מ ממזרח לפדובה. לא נתברר לי לאיזה אגרת כוונתו, מכל מקום גזרה זו הוזכרה גם בטופס החרם שצוין לעיל, ובאגרות נוספות.

81 =חרם חמור.

82 כוונתו לרי"ב.

על תלמידו, ויבז בעיניו החרם שהטיל הב"ד בהורמנותא דקדישי עליון, ולא די לו שלא רצה להביא ליד הב"ד הספרים והמכתבים אשר היו בידו, אלא שבחוצפא יסגא כתב לאנשי העיר⁸³ אשר העוכר נולד שם, ובפרט לתלמידי התועב תלמידו, שלא יחושו לחרם המוטל מאת הב"ד בהורמנותא דרבנן, שבודאי לית ביה ממשא כלל והרי הוא כחרמו- של ים⁸⁴, ושלא יביאו לידם הספרים והמכתבים אשר ברשותם, ושהוא יהיה להם למגן וצינה, סומך ותומך בכל עת ועונה, ולא יארע תקלה על ידם בדבר הזה. וישמעו לקולו, וגם כי⁸⁵ קודם שקבלו מכתבו הבטיחו לאנשי הב"ד שיביאו כל המכתבים הנמצאים בידם לרשות הב"ד, נכנסו דבריו בקרבם כארס של עכנאי, נהפכו כקשת רמיה⁸⁶, ולא רצו להביא המכתבים ליד הב"ד, וכל א' [חד] מהם עשה- להם תיק חשוב כספרי הקדש, ויקראו בהם בכנופיא כבראשונה לבזוא נפש, לתעב גוי⁸⁷ קדוש אשר התרו בס פעמים שלש, ויק-ש⁸⁸ [א257] את ערפם כשמיר חזק מצור, ועד היום הזה לא שבו מדרכם הרעה ולא הסירו החרם מקרבם. וגם המורה לזעקה⁸⁸ החזיק בתרמית, מיאן לשוב, עד כי גאוני ארץ הרעישו עליו באיומים וגזומים⁸⁹. ובראותו כי קרוב יום אידו וחש עתידות לו רעות רבות וצרות, חשב מחשבות לפרוש טלפיו לפניו לפניהם לאמר ראוני שאני טהור⁹⁰, ואני מרוצה להביא את תיבת מכתבי תלמידי אשר גנזתי בשנת ת"ץ ופקדתי⁹¹ ביד איש נאמן אצלי ליד גאון א' [חד] מגאוני הדור⁹², והוא יעשה מהם את אשר יראה בעיניו. וכן עשה, וישלחה אל ארץ מרחקים⁹³, לקנתר ולהתיהר בגאווה ובז לאמר מה הועילו חכמי הב"ד בתקנתם,

- 83 כלומר רי"ב כתב לאנשי פדובה. לא מצאנו עדות לכך באגרות. וראה אגרת קמב ששלח רי"ב לועד הקטן של ונציה.
- 84 על פי משנה נדרים כ רע"א: "נדר בחרם ואמר לא נדרתי אלא בחרמו של ים" [רש"י: "דאמר חפץ זה חרם עלי ושוב אמר לא נדרתי אלא בחרמו של ים, על שם הרשת שצדין בו את הדגים, ולא בחרם ממש"].
- 85 ולמרות שקודם וכו'.
- 86 על פי תהלים עח, נז. ופירש רש"י: "כקשת רמיה - שאינה זורקת חץ למקום שהמורה חפץ".
- 87 מליצה על פי ישעיהו מט, ז: "כה אמר ה' גאל ישראל קדושו לבזה-נפש למתעב גוי". ציינתי לזה בגלל הכתיב שבפנים.
- 88 על פי יואל ב, כג: "ויתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון".
- 89 לא מצאנו עדות לכך באגרות.
- 90 על פי בראשית רבה סה, א: "מה חזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא מפשיט את טלפיו כלומר שאני טהור", והובא ברש"י בראשית (כו, לד). כלומר, הוא מתחזה לטהור על יסוד שהוא מפריס פרסה, אבל באמת הוא טמא שהרי אינו מעלה גרה, ולדברי רי"ב כך התנהג גם רי"ב. והפקדתי.
- 92 הכוונה כנראה לר יעקב כהן פאפירש, ראה אגרות מס' קנ-קסא שבהן מתוארת השתלשלות העניינים. בסופו של דבר, באגרת קס ר' יעקב מודיע על קבלת התיבה. ראה שם כל חילופי האגרות בזה.
- 93 התיבה אכן נשלחה בשנת תצ"ו, אבל כל הדברים המיוחסים כאן לרי"ב אינם ידועים לנו ממקור אחר.

אני אעשה מה שלבי חפץ וסברתי רוצה, ותחתיה תעמוד הבהרת⁹⁴ שהספרים ישארו כבראשונם >ה ביד תלמידי הפוקר. וגם תהלים וספר ההשבעות עודם בידו, ומחזיק בתומתו באמרו כמתנצל לפני הגאון שלא שלחם לפי שהתיבה היתה קטנה ולא היתה מחזקת שאר הספרים⁹⁵. וגם כי הגאון עצמו חזר וגער בגערת⁹⁶ על כל מי שיש בידו עוד מהספרים ומהמכתבים הנ"ל ישלחם אל הב"ד שהטיל החרם, כמו פתן חרש יאטם אזנו, היה כאיש אשר לא שומע. וגם כי יד ה' היתה בו להומו ולהכותו בחולי השתוק, עם כל זה לא הסיב ידו מבבל⁹⁷ שאר מכתבי תלמידו, ולהחזיק ביד מרעים תלמידי תלמידו, עד כי בא יום מיתתו, ולא קם ולא זע ממנו כאלו טוב עשה בעמיו, ולא בקש התרה לחרם חמור אשר הטילו הב"ד בין בעולם הזה ובין בעולם הבא. ויהי כאשר חשב הב"ד כי נחה שקטה כל הארץ, הנה שם עומד אחר כתלם א' [חד] ממהדורי מילי⁹⁸, והוא מזאיבי ערב⁹⁹ מלובש באדרת שונ' ער למען כחש¹⁰⁰, חשב בדעתו לרמות את רבני הב"ד כאשר המתיק סוד עם בת המוכה הזאת¹⁰¹, וישאל לזקן שבב"ד שיתן לו רשות להדפיס ספר של חיבורי הקדמונים. וכשנשאל מי הם הקדמונים, (ו)השיב לו פירוש הר"ן על מסכ' נדה, השגות הרז"ה על ספר בעלי הנפש (להרבא"ד) [להראב"ד], הגהות הראב"ד עצמו על ספרו הנ"ל¹⁰², והרבה דינים על הלכות נדה מהרמב"ן ז"ל, כל אלה בחלק ראשון, ובחלק שני תשובות של רבינו ישעיה

94 על פי ויקרא יג, כג: "ואם תחתיה תעמוד הבהרת". כוונתו שרי"ב השאיר אצלו חלק מכתבי רמח"ל, וזה בבחינת נגע.

95 באגרת ששלח ר"ש מורפורגו לר"מ חאגיז מספר הראשון שרי"ב אמר לו שלא שלח את התיבה "מפני סכנת הדרך וריבוי ההוצאות", ראה אגרת קמות, עמ' שסו; מהד' שריקי ריש עמ' תד.

96 הכוונה לאגרות עמ' שצו; מהד' שריקי עמ' תלג. הקריאה של מילה זו קשה, והמילה 'אגער' נראית כמחוקה; אבל לקמן בתשובה המחבר ציטט קטע זה, ושם כתוב רק: וגער.

97 מלהסתיר. ראה לעיל הע' 48.

98 על פי ברכות נא ע"ב, ופירש רש"י: "ממחזירי בעיירות ירבו תמיד דברים".

99 על פי צפניה ג, ג: "שופטיה זאבי ערב". פירש רד"ק: "השופטים חוטפים השוחד ואוכלים". מעניין כי ביטוי זה נמצא גם באגרת רמח"ל לרי"ב, אגרת קלה, עמ' שכד; שריקי עמ' שס.

100 זכריה יג, ד: "והיה ביום ההוא יבשו הנביאים איש מחזיונו בהנבאותו, ולא ילבוש אדרת שער למען כחש". פירש רש"י: "כן דרך מסיתים ומדיחים, מתעטפים בטליתם כאילו הם אנשים צדיקים למען יקובלו כחשיהם". לפי זה נראה שיש להגיה כאן: אדרת שער. אדרת שער נזכרת ביהושע ז, כא, ויתכן שזה גרם למעתיק שישתבש.

101 לא נתבררה לי כוונתו במלים אלו. אולי כוונתו לבתו של רי"ב, ראה לקמן ליד הערה 127 ולעיל ליד הע' 50, ובמלה 'המוכה' כוונתו לרי"ב שהוכה בשתוק.

102 זו טעות, אלו הן הגהות לפי הדפים של ספר בעלי הנפש, ונציה, שס"ב, ושיבושי הדפוס שהיו בו. ההגהות נעשו על פי כתב יד של בעלי הנפש ששלח ר' מנחם נאוורא מוירונה לרי"ב, כפי שכתב ר' ישראל בנימין באסאן בהקדמתו. לא ברור אם רי"ב או בנו או מישהו אחר כתב את ההגהות הללו. ראה גם ר"י קאפח, בעלי הנפש לראב"ד וסלע המחלוקת לרז"ה, ירושלים, תשס"ז, עמ' ו.

(הגאות) [אחרון]¹⁰³ בעל ספר שלטי הגבורים. וישב אליו הרב הזקן, הבא הספר לביתי ואראנו. ויבוא הספר אליו, וירא והנה שקר ענה הוא ענה דמעיקרא¹⁰⁴, והתשובות הם מהמורה אשר מת בנשיכת נח"ש¹⁰⁵. ויחר אפו עליו ויאמר מדוע ככה רמיתני, ויספר לו את כל הקורות לרבני ישיבתו עם המורה מראשית דבר [עד] אחרית דבר, ויאמר לו דע כי הספר הזה אינו רוצה שידפ(ו)ס בעיר הזאת מכל הסבות אשר שמעתי, והאחרון המכביד כדי שלא ימצא מין את מינו וניעור, טומאה רצוצה בוקעת ועולה ספרי עוכר ישראל תלמידו, כי תהום אל תהום קורא, וכת המחבל יענו ויאמרו התירו פרושים את הדבר, ויבואו להדפיס ספרי התועב, כי עדיין לא נבערה הטומאה מן הארץ.

ויהי כשמוע הצייד הרמאי את דבריו, עשה עצמו כאלו הוא מרוצה ומפוייס שלא להדפיס הספר בעיר הזאת. ויהי אך יצא יצא יעקב¹⁰⁶, עקב יעקב¹⁰⁷, מאת פני יצחק¹⁰⁸ הרב הזקן, התחיל להקהיל קהלות ברבים, ויזעק זעקה גדולה ומרה, הלא תדעו הלא תשמעו כמה שנואה ועלובה התורה בעיר הזאת, כי הרב הזקן אינו רוצה שאדפיס ספר מהקדמונים בלי שום טענה נצחת. ויקבצו עמו כל המחובר לטמא, וילכו אל הרב הזקן לכופו ולהכריחו לתת רשות להדפיס הספר. ויען אליהם לאמרו, דעו כי לפי דעתי אסור להדפיס ספר זה יען כי מחברו מת וחרם כרוך על עקבו, וגם מטעם הביזוי אשר עשה מרבני ישיבתינו. וישמעו הדברים בעיר, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ונעשו כתות כתו' [ת] ואין מוכיח.

לכן באתי לחלות פני מעכ"ת לחוות דעתו ולגלות דעתו כפי דיני תורתנו הקדושה ודיני חז"ל, כי מהם אנו חיים להשקיט שואה ומשואה, ולשים שלום טובה וברכה על ישראל ועל רבנו ועל תלמידיהו, ושכרו יהיה כפול ומכופל מן השמים, אכ"ר.

[257] תשובה

לכאורה היה נראה דראוי להחזיק ביד מי שרוצה להדפיס תשובות המורה הנזכר בשאלה, משום יפוצו מעינותיך חוצה, ומשום יגדיל תורה ויאדיר, ושהמעכב על ידו

103 כצ"ל, וכן הוא לקמן בתשובה "באמרו שרוצה להדפיס תשובות רבינו ישעיה אחרון בעל שלטי הגבורים". אמנם ר' ישעיה אינו מחבר שלטי הגבורים אלא ר' יהושע בעז, ואולי הואיל ור' ישעיה נזכר בו רבות כינה אותו 'בעל שלטי הגבורים'.

104 כלומר, שמתחילה יש כאן שקר, מליצה על פי הפסוק: "הוא ענה אשר מצא את הימים" וגו' (בראשית לו, כד).

105 מכאן שר' ישעיהו כבר נפטר (וכן מפורש להלן בסמוך), וא"כ הספר הוגש לאישור לאחר ב' בניסן תצ"ט.

106 אולי הכוונה לר' יעקב חזק מפדובה שהיה חברו של רמח"ל, או שמא הכוונה לר' יעקב שלום, ראה בניהו, כתבי (לעיל הערה 34), עמ' 27.

107 מליצה על פי ירמיהו ט, ג: "כי כל אח עקוב יעקב".

108 הכוונה לרי"פ עצמו. רי"פ נפטר בי"ג בניסן תק"ו, וא"כ היה זקן בעת כתיבת התשובה בשנת תק"א.

לא בלבד עובר על לאו מדברי קבלה¹⁰⁹ והוא אל תמנע טוב מבעליו (משלי ג, כז), אין טוב אלא תורה (אבות ו, ג), אלא שקללה תחשב לו וגזלן יקרא ומביא רעה לעצמו וענוש יענש ח"ו. הלוא זה הדבר אשר דברו חז"ל בחלק דף צ"א¹¹⁰ אמר רב כל המונע הלכה מפי תלמיד כאלו גוזלו מנחלת אבותיו, שנא' תורה צוה לנו משה [מורשה קהילת יעקב] (דברים לג, ג), מורשה לכל ישראל מששת ימי בראשית. אמר רב חמא בר בזנה אמר ר' שמעון חסידא כל המונע הלכה מפי תלמיד אפילו עוברין שבמעיי אמן מקללין אותו, שנא' מונע בר יקבוהו לאום (משלי יא, כו), ואין לאום אלא עוברין שנא' ולאום מלאום יאמץ (בראשית כה, כג), ואין קבה אלא קללה שנא' מה אקוב לא קבה אל (במדבר כה, ח), ואין בר אלא תורה שנא' נשקו בר פן יאנף (תהלים ב, יב). עולא בר' ישמעאל אמר מנקבין אותו ככברה, כתיב הכא יקבוהו לאום (משלי יא, כו) וכתיב התם ויקוב חור בדלתו (מלכים ב יב, י), ואמר אביי כי אוכלא דקצרי. ואם למדו מה שכרו, אמר רבא אמר רב ששת זוכה לברכות כיוסף שנא' וברכה לראש משביר (משלי יא, כו), ואין משביר אלא יוסף שנא' ויוסף [...] הוא המשביר לכל עם הארץ (בראשית מב, ו). מכל זה נמצינו למידין כמה גדול עונשו של המונע הלכה, וכמה גדול שכרו של המלמד בעולם הזה. וגם לעה"ב מצינו שהקרן קיימת לו, כי כן אמרו התם (סנהדרין שם) אמר רב ששת כל המלמד תורה בעולם הזה זוכה ומלמדה בעולם הבא שנא' ומרוה גם הוא יורה (משלי יא, כה). ולא זו אף זו קתני במס' (שבת) [יבמות צז ע"א] כל ת"ח שאומרים דבר שמועה מפיו לאחר מיתתו שפתותיו דובבות בקבר שנא' דובב שפתי ישנים (שיר השירים ז, י). ולמה זה נאסור שדברי תשובות המורה בעט ברזל ועופרת לעד יחצבון בדפוס, וכל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד או להבין ולהורות> או לעשות כפי צורך השעה.

ברם כד מעיינין שפיר לאו מלתא היא, דתברא בצדה ממאי דאיתא פ' אלו מגלחין (מועד קטן יז ע"א) ההוא צור-בא< מרבנן דהו שנו¹¹¹ שומעניה, אמר רב יאודה היכי נעביד, נשמתיה, צריכי ליה רבנן, לא נשמתיה, קא מתחלל שמייה דשמיא, אמר <ליה> לרבה בר [בר] חנה מ[י]די שמייע לך בהא, אמר ליה הכי א"ר יוחנן מאי דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיו כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב, ז), אם דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיו, ואם לאו אל יבקשו תורה מפיו. שמתיה רב יאודה. לסוף חלש רב יאודה, אתו רבנן לשיולי ביה, ואתא איהו נמי בהדיהו. כד חזייה רב יאודה חייד, א"ל לא מסתייד דשמתיה לההוא גברא אלא אחוכי נמי חייד בי, א"ל לאו בדייד מחייכנא, אלא דכי אתינא לההוא עלמא בדיחא דעתאי דאפילו לגברא כוותך לא חניפי ליה. נח נפשיה דרב יאודה¹¹². אמרו ליה רבנן,

109 לא מצאנו מקור לדברים אלו. המחבר דרש את הפסוק על פי דברי חז"ל באבות מעצמו ולכן כתבתי את מקורותיו, ויש לומר שכתב כן כמליצה דרשנית בלבד.

110 היינו: בסנהדרין, פרק חלק, דף צא ע"ב - צב ע"א.

111 היינו: סנו, ובהמשך כתב: סנו.

112 לפנינו נוסף: אתא לבי מדרשא אמר להו שרו לי. והעיר בדקדוקי סופרים שזו תוספת החל מדפוס לובלין.

גברא דחשיב כרב יאודה ליכא הכא דלישרי לך, אלא זיל לגבי דר' יהודה נשיאה דלישרי לך. אזל לקמיה, אמר ליה לר' אמי פוק עיין בדיניה אי מבעא למישרי ליה¹¹³. עיין ר' (מאיר) [אמין] בדיניה, סבר למישרא ליה, קם ר' שמואל בר נחמני על רגליו ואמר, ומה שפחה של בית ר' לא נהגו חכמים קלות ראש בנדוייה של-וש-שנים, של¹¹⁴ יאודה חברנו על אחת כמה וכמה. אמר ר' זירא מאן דקמן דליתיה¹¹⁵ האידנא האי סבא בבי מדרשא, דהא כ-מה שני דלא קא אתא, ש"מ לא מיבעי למישרא ליה. לא שרי ליה. נפק כי קא בכי ואזיל, אתא זיבורא וטרקיה אאמתיה ושכיב. עייליה למערתא דחסידי ולא קבלוהו, למערתא דדייניה וקבלוהו וכו'. וכתב רש"י ז"ל, סנו שומעניה, שהיו יוצאין עליו שמועות-רעות. צריכי רבנן, דאתריה, דהוה רביהון. ואי לאו אל יבקשו תורה, הואיל וסנו שומעניה. הא דצריכי ליה רבנן לאו כ-לום הוא, דמוטב דלא ילפי מיניה וכו'. ע"כ.

כמה הילכתא רברוואתא יכלינן למילף מהאי עובדא, הילכך הארכתני להביאו כלו, דכ-ולו שייך לעובדא דאיתמרא בשאלתא.

א'. דגברא רבה דסנו שומעניה מנדין אותו אפע"ג¹¹⁶ דצריכי אחרים למילף מיניה דהוא רבי¹¹⁷, וזכותא דאורייתא אפ' בעידנא דעסיק ביה לא אגין עליה, ואפ' תורה דרבים דעדיף זכותיה לא אגין עליה, כיון דלא מלאך >ה' צבאות הוא הא דצריכי ליה רבנן לאו כלום, דמוטב דלא ילפי מיניה. דון מינה ואוקי באתרין במכ"ש, דכיון דמחפה הוה ע...¹¹⁸ על מחלל שם שמים בפרהסיא, היינו תלמידו הפוקר, ועבר על חרם חמור אשר הוטל מבי דינא דעיר גדולה לאלקים בהור-מנתא >[258א] דרוב מנין ורוב בנין מגאוני ארץ אשכנז פולין ודאנימארקאי¹¹⁹, והחטיא את הרבים תלמידי הפוקר ואנשי עירו שהחזיקו בטעותם ועברו גם הם את החרם עפ"י דבריו, דאין לך סנו שומעניה וחלול ה' [גדול] מזה, דפשיטא ופשיטא דכיון דלא הדר ביה בחייו ומת בנשיכת נח"ש דלא ילפי משמועותיו ומתשובותיו, דמוטב דלא ילפינן מינייהו דאין דומה למלאך ה' צבאות, וכל שעה שיבוא אדם לקרוא בתשובותיו יזכר ממעשיו ונמצא שם שמים מתחלל, והעדרם יפים ממציאיותם. [וא"ת¹²⁰ מעולם לא נמצא אדם דפקר טפי וסנו שומעניה יותר מאחר¹²¹, ועכ"ז

113 לפנינו נוסף: שרי ליה.

114 מלה זו ליתא לפנינו.

115 כ"ה בדפוס ונציה, ולפנינו: דאיתיה.

116 אף על גב.

117 כלומר, דהוא לימוד רבים, או: דהוה רבים. ועי' בגמ' מו"ק שם.

118 שולי הדף נחתכו כאן וההמשך חסר, אבל אין הוא מפריע להבנה.

119 ודנמרק.

120 בכתב היד מסומנת לאחר התיבה 'ממציאיותם' כוכבית לסימן שיש להוסיף כאן את הקטע שכתב המחבר לאחר חתימת התשובה, והוא תוספת העוסקת ביחס לתורתו של 'אחר'. פעלתי לפי רצון המחבר, והוספתי כאן את הקטע שנמצא בכתה"י בסוף התשובה בעמודים 262-263א [ובסופו נכתב 'תם'], והקפתי בסוגריים מרובעים.

121 באגרת קנה, עמ' שכג, ואגרת קנח עמ' שצב; מהד' שריקי, עמ' תכ, תכט-ל, רצה ר' ישראל

היה יליף וגמיר ר' מאיר מינה. קושיא זו ותירוצה מצאנו ראינו בגמ' דחגיגה דף ט"ו (ע"ב) וז"ל, ור"מ היכי גמר תורה מאחר, האמר רבה בר בר חנא אמר ר' יוחנן מ"ד כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, אם דומה הרב למלאך ה' צבאות תורה יבקשו מפיהו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו. אמר ר"ל, ר' מאיר קרא אשכח ודרש, הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי (משלי כב, יז), לדעתם לא נאמר אלא לדעתי. רב חנינא אמר מהכא, שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך (תהלים מה, יא). קשו קראי אהדדי, ל"ק הא בגדול הא בקטן. כי אתא רב דימי אמר, אמרי במערבא ר"מ אכל תחלא ושדא נרגא¹²² לברא. ע"כ. וכתב רש"י ז"ל, הא בגדול הא בקטן, גדול היודע לזוהר במעשיו יכול ללמוד תורה מפיהו. הא קמן, דדוקא גברא רבא כר"מ היה יכול ללמוד תורה מאחר ידע להזהר עוד, אבל קטן ממנו לא. ובנ"ד הספר פתוח ומונח לגדולים ולקטנים ונפיק מיניה חורבא¹²³, ולכן טוב העדרו ממציאיותו. ובעלי התוספות הקשו על תירוץ זה וכתבו, הא בגדול הא בקטן, והא דריש פ' בתרא דמ"ק דהו סנו שומעניה ושמתייה רב יאודה, איכא למימר דקטנים הם דגריסי קמיה וחיישינן דלמא ממשכי. אי נמי אפי' היו גדולים נידה רב יאודה כיון שמצא מקום לנדותו, ובדין היה, דסנו שומעניה. ע"כ. הנך רואה בעיניך דבעלי התוספות דחקי עצמן לתרץ דנדון דרב יאודה בקטנים איירי, אמנם לא ישרה נפשם בתירוץ זה, דהרי כתיב שם (שמואל א) [ת]יה, צריכי ליה רבנו, והתם רבנו לאו בקטנים מדבר, כי הקטנים יקראו בשם תינוקות של בית רבן, ולכן בא לחלוק שני והוא דנדון דרב יאודה חמיר מנדון דר' מאיר, כיון דהיה שם נדוי בדין כיון דסנו שומעניה. ולענ"ד הייתי מוסיף טעם אחר לחלוק בין נדון לנדון, והוא כי ר"מ דגברא רבא הוה קא אזיל אבתריה דאחר להשיבו בתשובה, לא לגמור מיניה, דהכי איתא התם (חגיגה טו ע"א) שאל אחר את ר' מאיר מ"ד לא יערכנו זהב וזכוכית (איוב כח, יז) וכו', א"ל אלו דברי תורה שקשין לקנותן כזהב וכלי פז ונוחין לאבדן ככלי זכוכית, א"ל עקיבא רבך לא כך אמר, אלא מה כלי זהב וזכוכית אפע"פ שנשברו יש להם תקנה, אף ת"ח אפע"פ שסרח יש לו תקנה. א"ל אף אתה חוזר בך, אמר לו כך שמעתי מאחרי הפרגוד שובו בנים שובבים (ירמיהו ג, יד) חוץ מאחר. ע"כ.

לדמות את מקרהו של רמח"ל לאלישע בן אבויה, וכנראה רצה לומר שגם לדעת אלו הסוברים שלא נהג כראוי ניתן ללמוד ממנו, אבל ר' יעקב כהן שם דחה זאת באומרו כי רמח"ל גרוע יותר מאלישע, כיון שכלפי חוץ אין מכירים במעשיו, ע"ש.

122 לפנינו: שיחלא.

123 אבל יש הסוברים להיפך, דדוקא בעל פה אסור ללמוד ממנו שמא ימשך אחריו, אבל בספר אין חשש. ראה מהר"ל מפראג, נתיבות עולם, נתיב התורה פי"ד; ר"י לעוו, דברי ירמיהו על הרמב"ם, מונקאטש, תרל"ה, הלכות תלמוד תורה רפ"ד; ר"ז שטרן, במכתבו לרח"ח מדיני, שנדפס בשדי חמד, פאת השדה, מערכת א, אות סד, וכן בכללים, מערכת ל, אות קמה; ר"ד פריד בשם רש"ז אויערבך, מעדני שלמה, ירושלים תשס"ג, עמ' קנד, בקטע: מפי כתבם ולא מפיהם; ר"מ מאזוז, ויען שמואל, חלק רביעי, בני ברק, תשס"א, קונטרס תורת משה, עמ' לב-לג.

ואע"פ כן היה מחזר אחריו להשיבו בתשובה, שאחרי הדברים האלה מביא תלמודא עובדא אחרינא וז"ל, ת"ר מעשה באחר שהיה רוכב על הסוס בשבת והיה ר' מאיר מהלך אחריו, אמר לו מאיר חזור לאחריך שכבר שיערתי בעקבי סוסי ע"כ תחום שבת, א"ל אף אתה חזור בך, א"ל ולא כבר אמרתי לך שכבר שמעתי מאחורי הפרגוד שובו בניס שובבים חוץ מאחר. והביאו התוספות התם בד"ה שובו בניס שובבים וז"ל, ולבסוף חלה מתנינא ואמרו לו לר' מאיר רבך אבאיש, אזל בעי לבקרתיה, א"ל חזור בך, א"ל אם הדרנא מקבלין, אמר ליה והא כתיב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם (תהלים צ, ג), בכה אלישע ונפטר. אמר ר' מאיר דומה שמתוך תשובה נפטר. ואפעפ"כ כתוב בגמ' בפ' אין דורשין (טו ע"ב) אשכחיה רבא בר שילא לאליהו א"ל מאי קעביד הקב"ה, א"ל יתיב וקאמר שמעתתא מפומייהו דכולהו רבנן ומפומיה דר' מאיר לא קאמר, א"ל אמאי, אמר משום דקא גמר שמעתתא מפומיה דאחר, א"ל אמאי, ר"מ רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק, א"ל השתא אמר מאיר בני אמר. ע"כ. וכתב רש"י ז"ל, עכש[י]ן שמע לקולך ואמר שמועה מפיו. ע"כ. פי' לפי[ר]ושן, מפני סנגוריא שלך, ותעלתך¹²⁴ עליו, השתא אמר שמועה מפיו. הא קמן, דלולי סנגוריא דהאי גברא רבא לא הוה קאמר הקב"ה שמעתת' מפומיה דר"מ על כי גמר תורה מאחר, גם כי גדול הוה ולא הוה חששא דילמד ממעשיו. ועוד דלא הוה בנדון דידיה חרם ונדוי, וגם כי הוה מהדר אבתריה לההדורי בתויבתא, ולבסוף עלה בידו שמת מתוך דברי תשובה ובכיה¹²⁵. כ"ש בנ"ד שחבורי האיש הזה אם ידפסו יקראו בו גדולים וקטנים, ויש כאן נדוי בעה"ז ובעה"ב, ואין לחזור אחריו ולהדרו בתשובה שכבר מת בנדוי, פשיטא ופשיטא דמי שיאמר שמעתתא מפיו הקב"ה לא יאמר שמעתתא מפיו, ומי הוא זה שלא יחוש ולא יחוס לעונש גדול כזה, רחמנא ליצלן].

ב'. ילפינן מהאי עובדא דאין לרבנן להחניף לגברא רבא, אף תהא בדיחא דעתייהו שעשו עמו כפי הדין. וכן ראוי לעשות בב"ד¹²⁶ שלא להחניף למורה אחר מותו, או לבניו¹²⁷ וקרוביו המחזיקים עדיין במעשיו ואומרים שטוב עשה בעמיו ושראוי להדפיס תשובותיו להראות העמים והשרים שלא יצא תקלה מתחת ידו, ושראוי לילך אחרי עקבותיו ולהחזיק ידי עוברי עבירה הפוקר ותלמידיו.

ג'. [נ]מצינו למידין מהאי עובדא, דאם מת המנדה או המנדים דאין מתירים לו אלא הנשיא, שכן אמרו לו לההוא שנתנדה גברא רבא כרב יהודה ליכא הכא זיל לגבי נשיאה. וא"כ בנ"ד שגדו הב"ד בהורמנותא דרבנן קשישאי וסבוראי ומתו) א'¹²⁸ מן הב"ד מופלג בחכמה ובשנים וזכות אבותיו מסייעתו לנשאו על בני גילו, וגם מרבואתא דבהורמנותא דידיהו נתנדה מתו קצתם, אין להתיר לו נדוייו. וגם כי

124 אולי צ": ותפלתך. ללא הגהה אולי כוונתו מלשון: רפואות תעלה (ירמיהו ל, יג).

125 יש דעות שונות אם אכן אלישע חזר בתשובה לפני מיתתו, ואיני מאריך בזה כיון שאין בכך נפקא מינה לדבריו.

126 עדיף להגיה: בנ"ד, אם כי אפשר לקיים גם נוסח זה.

127 ראה לעיל הערה 101.

128 כך נראה לקרוא.

כתב¹²⁹ הטור (וי"ד סי' שלד) בשם הרמב"ם (תלמוד תורה פ"ז ה"ט) ג' שנדו והלכו להם, וחזר בו המנודה מדברי' שנתנדה בגללם, מתירין לו ג' אחרים. אבל כתב הראב"ד (הובא ברא"ש מו"ק ג, ו) שאין ג' אחרים מתירין לו אא"כ היו גדולים כמותן וכו'. אבל¹³⁰ מאד צריך לדקדק שיהיה שוה לו, שאם הוא שקול בחכמה שמא אינו דומה לו ביראת שמים ובגדולה ובשנים. ע"כ. וגם הרא"ש ז"ל סביר' ליה כהראב"ד, וכתב דעתו בתשובה¹³¹ שהביא הב"י בדף שס"ה¹³² וז"ל, והא דאמרינן הני תלתא דשמתו אתו תלתא אחריני ושרו ליה, נ"ל שכל אותם בני אדם שנמלכו בהם בשעת שמתא והסכימו עמהם גם הם חשובים מן ה[מ]שמתים וכשיתירו לו צריכין שיהיו גם הם בשעת ההיתר, או בני אדם כנגדם וחשובים כמותם. ואהה דאמרינן דשפתו של בית רבי לא נהגו חכמים קלות ראש בנדוייה ג' שנים, כתב (הרא"ש שם סי' יא) תמה הראב"ד למה שהיה זה בנדוייו ג' שנים, אם הייתה קיימת למה לא התירה לו, ואם מתה למה לא התיר לו ר' [ב]. וא"ת שכבר מת, למה לא התיר לו ר"ג שהיה נשיא. וכן ההוא צורבא מרבנן דהו סנו שומעניה אמאי לא שרי ליה נשיא. ותירץ דודאי אם אינו יודע מי הוא המנדה אז הנשיא מתיר דאזלינן בספיקא בתר רובא דרובא לישראל¹³³, אבל כשהמנדה הוא ידוע והוא חשוב ימנע כל אדם מלשקול עצמו כנגדו, שאם לו הוא שוה בחכמה, שמא אינו שוה לו ביראת חטא או בגדולה או במניין שנים, ועל כל זה צריך לדקדק כשירצה אחד להתיר מה שאסר חברו, והשפחה היתה בה חכמה יתירה ויראת חטא ולא רצו לשקול עצמם כנגדה, עד שנזקקו לו גדולי הדור והתירו לו. עכ"ל. אמור מעתה, אם נדוי שפחה של בית ר' [ב] ולא רצה ר' [ב] או ר"ג עצמו בנו נשיאי ישראל להתיר, מי הוא זה ואיזה הוא אשר ימלא לבו להתיר נדוי שנדו גדולי הדור קדושים אשר בארץ המה אחר¹³⁴ מיתתם. כ"ש¹³⁵ שלשה שנדו והלכו להם באים ג' אחרים ומתירין לו, היינו דווקא כשחזר בו מדבר אשר נתנדה בגללו, מה שאין כן בנדון [דידן] שמת בנדויו, ולא חזר בו, שטבל ושרץ בידו, כי לפי דברי השאלה התהילים וספר ההשבעות ומי יודע אם כהנה רבות עמו, ולא זו אף זו, האנשים החטאים על נפשותם תלמידי תלמידו, אשר בא החרם כמים בקרבם וכשמן בעצמותם בהחזיקם במכתבי עמל אשר אצרו בגנזיהם, וכגזל הנאכל הקשה להם להשיב, והוי חוטא ומחטיא, ואין מספיקין בידו לעשות תשובה, כפשיטא¹³⁶ דאין מתירין לו.

129 כלומר, ולמרות שכתב וכו'.

130 המשך דברי הטור.

131 לא מצאתי בתשובותיו אלא הוא בפסקיו הנ"ל, וכך כתב הב"י, ולכן צ"ל כאן: בשמו (במקום: בתשובה).

132 כן הוא בעמוד א, בדפוס ונציה שי"א, ד"ה ומ"ש רבינו בשם הראב"ד.

133 לפנינו בב"י וכ"ה ברא"ש: בתר רובא, ורובא דישראל לא שקילי בהדי נשיא.

134 לא נתברר פשר הגרשיים על מילה זו.

135 נראה שצ"ל: ומ"ש = ומה שאמרו.

136 נראה שצ"ל: דפשיטא.

ד'. דאין למהר ולהתיר החרם למוחרם, שהרי לא התיר> שמתא של שפחת בית ר' [בין] כי אם אחרי ג' שנים. וכתב הב"י (שם ד"ה וכתבו עוד אע"ג), וכתוב בקונדרסין ואע"ג דאמרינן טוט אסר טוט שרי, והיכא דפייסיה לבעל דינו מתירין לו מיד, דווקא שלא זלזל בנדוייו ובחרמו אלא (במומד) [בעומד] כמו מוחרם או מנודה, אבל אם זלזל בנדוייו ובחרמו צריך שינהוג בהם איסור כימים שנהג בהם היתר קודם שיתירו לו. וזה לשון הר"ן בתשובה (סוף סי' סה), ומ"מ יש לספק ולומר שלא להתיר נדוייו עד שינהג נדוי ל' יום כיון שהקל בו ועבר עליו, אלא א"כ יראה למתירים [258ב] שהוא שוגג ולא היה חייב לנהוג כדין מנודה, וא"כ אם יקבל עליו נדוי ראוי להתיר לאתרו. עכ"ל. אמנם בנ"ד אין לומר שוגג היה, כי צורבא מרבנן הוה ושגגת תלמוד עולה זדון (אבות ד, יג), כ"ש שמעולם לא קבל עליו הנדוי אלא זלזל בו עד ב[ו]א ח[ו]ן[ו]לי מ[ו]תו, דלא אמרינן טוט אסר טוט שרי, ועובדא דר' שמואל בר נחמני¹³⁷ יוכיח.

ה'. גמרינן מעובדא דא, דכשהעבירה שבגללה נתנדה נעשתה בפרהסיא אין נוהגין בו שום כבוד אפי' אחרי מותו, דבגמר' מצינא דעיילוהו למערא דחסידי ולא קבלוה, למערה דדייני וקבלוה. והביאו בעלי התוספות תרי גרסאות, חדא דעבר אדרבי אלעאי ולכך לא קבלוהו אפע"פ שהיה ת"ח, וחדא דעבד כדרבי אלעאי ומש"ס> הכי קבלוהו דייני. ומתרוויהו ילפינן דאין לנהוג כבוד בת"ח דסנו שומעניה בפרהסיא. ובנ"ד החלול ה' היה בפרהסיא, דבזה את החרם וגרם שאחרים יבזו אותו, ומה שעשו הב"ד למיגדר מילתא סתר מאי דבנו, ופ[ו]רץ את גדריהו, ופורץ גדר ישכנו נח"ש.

(ומוחרם) [ו]. מוחרם¹³⁸ לא שונה ולא שונין לו, וכתב הרב"י בשקוהנדרסין¹³⁹ דהא דמנודה מותר בד"ת ה"מ לממונא ואפקרותא, אבל למילי דשמי' אסור לקרוא בתורה. וכתב עליו, ואין נראה כן מדברי הפוסקים, שסתמו דבריהם ולא חלקו. ויש לתת טעם לדבריהם, כי בגמרא דילן פ' אלו מגלחין (מו"ק טו ע"א) גרס הכי, אבל אסור בדברי התורה מדקאמר רחמנא ליחזקאל האנק דום (יחזקאל כד, יז), מנודה מהו בדברי תו"רה>, אמר רב יוסף ת"ש מנודה שונה ושונין לו נשכר ונשכרין לו, מוחרם לא שונה ולא שונין לו לא נשכר ולא נשכרין לו, אבל שונה הוא לעצמו שלא יפסיד תלמודו¹⁴⁰. אכן במס' שמחות פ"ה סעיף י"ב גרס, מנודה לא קורא ולא קורין (לומו) [עמו] לא שונה ולא שונין עמו, אבל קורא הוא ושונה לעצמו בשביל שלא ישכח תלמודו. נראה דהמוחרם אפי' לעצמו לא קורא> ולא שונה, ולכן נתנו חלוק¹⁴¹ בין ממונא ואפקרותא לשאר מילי דשמיא, דבקמאי קורא ושונה לעצמו, בבתראי אפי'

137 שהביא לעיל שאמר "ומה שפחה של בית רבי" וכו'.

138 נראה שכצ"ל.

139 התיבה משובשת, ואולי צ"ל: בשם הקונדרסין. מכל מקום כוונתו כאן לבית יוסף ויו"ד סי' שלד ד"ה ומותר במלאכה) שמביא מה שכתוב בקונדרסין.

140 לפנינו: יפסיק למודו, אבל כנוסח המחבר נמצא במקורות רבים, עי' דקדוקי סופרים שם.

141 לא נתברר לי דבריו. הוא מחלק במוחרם בין הברייתא בגמ' לבין האמור (היינו האמור מדויק, שהרי בשמחות לא מוזכר מוחרם) במסכת שמחות. אבל בקונדרסין מייירי במנודה ולא במוחרם.

לעצמו לא. ולמדו לעשות חילוק בין אלו לאלו ממה שכתב הרמב"ן בת"ה¹⁴² וז"ל, מנודה שמת דינו כמאבד עצמו לדעת, ואין קור-עין ואלא חולצין ולא מספידין עליו שאין עושיין לו כבוד, ולא עוד [אלא] שמבזין אותו כדאמרינן (עדות ה, ו) שסוקלין את ארונו וכו'. והני מילי לאפקרותא ועובר על דברי חכמים, אבל לממונא כיון שמת פטור מגזרתם. עכ"ל. אברא דלהרמב"ן אפקרותא בכלל מילי דשמיא היא, ולדברי הקונדרסין בכלל ממונא לענין ד"ת. איך שיהיה, לדברי הכל המוחרם לא שונה לאחרים ולא אחרים שונים לו. ובנ"ד המורה שעבר על החרם וזכה אותו ומת בלא התרת החרם, אינו שונה לאחרים במכתביו, ואין מדפיסין תשובותיו כדי שאחרים ילמדו ממנו, שטוב העדרם ממציאיותם. ס' החסידים: מי ששמוהו בנדוי אל תדבר עמו אפי' במכתבים, שצה¹⁴³. מי שעבר חרם לא יהיה מאותם שנא' עליהם והשיב לב אבות על בנים (מלאכי ג, כד).

ואם באולי יאמר המהפך הקערה לזכותו, תינחם היכא שב"ד החרים אותו, אבל כשהב"ד לא החרים אותו, אפע"פ דידיעין שעבר על החרם אין לנו לדונו כמוחרם בכל חקותיו ובכל משפטיו, כי כן המנהג, כההיא שכתב מהריק"א בשלחנו י"ד סימן (של"ה) [של"ד] סעי' כ"ב, נהגו שלא לנהוג נדוי בעובר על גזרת הקהל בחרם ונדוי עד שיכריזו עליו עכ"ל.

שערי תשובה ננעלו, והוא שדין זה שהעתיק מר"ן מתשובות ריב"ש ס"ב היא¹⁴⁴, וז"ל, אשר שאלת העובר על תקנת הקהל שכתוב בהן וכל העובר יהיה מוחרם או מנודה, אם יודע לראובן ששמעון פרץ הגדר אם חייב לנהוג בו דין מנודה. תשובה, אין ספק שהעובר הוא מנודה, והיה מן הדין שינהגו בו דין מנודה כל מי שיועדע בו שעבר, אבל אחרי שלא נהגו בכך מעתה יש לומר שעל דעת המנהג הם מתקנים, שהעובר עונו ישא, אבל הקהל היודעים לא יתפשו במכשול עונו עד שיכריזו עליו, שהרי היא כאלו כתבו כן בתקנה. עכ"ל. הרי לך דמן הדין כל מי שיועדע שפרץ גדר חייב לנהוג בו דין מנודה. אמנם בהסכמות הקהל אזלינן בתר מנהגא להקל, שרוב הסכמותיהם שייכא לדררא דממונא, אבל החרם שהטילו הב"ד בהרמנא דרוב גאוני עולם למיגדר מילתא כי האי דבנדון, עם כל החומר הכתובות בו, פשיטא ופשיטא דכל איש אשר ימרה את פיהם הוא מוחרם ומנודה לכל ישראל, וכל היודע שעבר בזדון בשאט בנפש¹⁴⁵ וחטא והחטיא את הרבים הרי הוא כאלו הכריזו עליו.

142 תורת הבית, ענין ההתחלה, מהד' רח"ד שעוועל, עמ' קנו.

143 צ"ל: שצח, והוא הסימן בספר חסידים, מהד' ר"ר מרגליות, ירושלים, תשס"ז, של העניין הקודם (שם הנוסח: אפילו ע"י כתבים אסור). העניין הבא (מי שעבר וכו') נמצא אף הוא בספר חסידים בס' תה.

144 מרן בב"י הביא דין זה מתשובת ריב"ש ס' ל, ובבדק הבית ציין גם לתשובה זו.

145 מילה זו כתובה בשולי כתב היד וסופה חסר. הביטוי: בשאט בנפש, מצוי כבר בראשונים (כגון: רמב"ם הל' יסודי התורה ה, י; עבודה זרה ב, ה; מגדל עוז הל' תשובה פ"ג ד"ה ואני אומר; אוצר השירה והפיוט לר"י דוידזון, ניו יורק, תרפ"ה, אות ב, מס' 1776 לר"ש דאפיירה, ועוד), וכן מצוי הרבה גם באחרונים.

וכל זה אנו למדין ממה שכתב ריב"ש עצמו בתשובה רמ"ט וז"ל ואין המעוט >[259א] יכולין להוציא עצמן מתקנתם, אבל חייבין [לנהוג] כמו שהסכימו טובי העיר עם רוב אנשי העיר, אלא שבחרמי הקהל הולכין אחר מנהגם, שכל שנהגו שלפעמים קצת יחידים מוציאים עצמם מתקנותיהם ומחרמיהם וכו', ואין הקהל חושבין אותו כעובר על התקנה, אחרי שהוציא עצמו מן הכלל בענין זה. כיון שכבר נהגו בזה, הרי מן הסתם דעת הקהל היא, שהמוציא עצמו מן התקנה לא [י]היה נכלל בה, הואיל וכן נהגו. והרי זה כמו היתר חרמי הקהל שמתירין הם לעצמם שלא בפתח וחרטה שלא ע"פ חכם, והדבר ידוע שאין החרמות ניתרין בדרך זה מן הדין, אלא שכיון שכך נהגו מקדם רשאי הם בזה, שהרי כשמחרימין על דעת מנהגם הן מחרימין. וגדולה מאלו כתב הרשב"א ז"ל בתשובה (ח"א סי' תרצז), שמה שנהגין בקהלות שמחרימים על תקנותיהם, ואם יש עובר על תקנתם אין מכריזין עליו ואין נוהגין עמו כדין מוחרם אפע"פ שמפורסם לכל שעבר, הוא שמאחר שכך נהגו היה דעתם שאף אם יעבור על החרם לא ינהגו עמו כדין מוחרם, והוא עונו ישא. עכ"ל. הנך רואה בענין מה שכתב ריב"ש, אלא שבחרמי הקהל הולכין אחר מנהגם, ודברי רשב"א מאחר שכך נהגו היה בדעתם שאף אם יעבור על החרם לא ינהגו עמו כדין מוחרם. אבל חרמי הב"ד מסתמא מטילים החרם לנהוג בעברין כדין המוחרם, דאלת"ה למה כתבו בדין על חרמי הקהל דווקא, ליכללו בדין זה על החרמים. אלא ע"כ כדאמרן.

ואין לטעון ולומר הלא מהפעולות יודעו הכונות, וכיון שהב"ד לא הכריזו על המורה אחרי שידעו שעבר על החרם יש לנו לומר דמסתמא היה בדעתם שאף אם יעבור על החרם לא ינהגו עמו כדין מוחרם. כי אין המנהג כן בחרם הב"ד, דלאיים לכל העולם מטילים חרם, ואם לא הכריזו עליו אולי היה שלא לעבור על מה דאיתא בגמר' (מו"ק יז ע"א) ופסק אותו מהריק"א בשלחנו סעי' (מ"ד) [מ"ב] וז"ל, חכם זקן בחכמ' או אב בית דין שסרח אין מנדין אותו בפרהסיא לעולם אלא א"כ עשה כירבעם בן נבט וחבריו, אבל כשחטא שאר חטאות מלקין אותו בצנעה. והמורה הזה היה בן ששים לזקנה¹⁴⁶, ואב"ד בעירו, והשתדלו להביאו במסורת הברית בחבלי אדם בעבותות אהבה. מה תאמר, יעשו כן גם עתה, לא כל העיתים שוות, כי הדין דין אמת, ת"ח שסרח ומת בנדויו בי"ד שולחין ומסקלין את ארונו ומבזין אותו¹⁴⁷, והב"ד שהטילו החרם אין בידם לבזותו לעת עתה כי אם באיסור (הדעק) [הדפס] ספרו בעירם, וא"כ יפה הם עושים, דבדין וכהלכה עושים.

ואם יוסיף שנית ידו > הטוען לטעון ולומר, העיקר חסר, והיסוד רעוע, ויפול הנופל ממנו הבנין אשר בנית, כי באמת לא מת המורה בנדויו, יען כי מרצונו הטוב שלח

146 על פי אבות ה, כא. וראה במבוא בתחילת פרק ד על שנת לידתו של ריב"ב.

147 לא נתברר דבריו, שהרי הביא לעיל במפורש את פסק השו"ע שאין מנדין אותו בפרהסיא לעולם. וגם אם נדון אותו כמנודה סתם שמת בנידויו, הרי לא שמענו כי מבזין אותו אלא רק מניחים אבן על ארונו, ראה בשו"ע סעיף ג. ואכן בהמשך כתב שבי"ד אין בידם לבזותו לעת עתה; ולא נתברר מה כוונתו במלים "לעת עתה", אלא לעולם אין לבזותו.

תיבת הספרים לגאון שבדורו) כדי שיעשה מהם כפי הדין, ומה היה בידו עוד לעשות, מעשיו מוכיחים על כוונתו הרצויה למפרע להעביר גלולים מן הארץ, ולא חש מעולם לכבוד תלמידו, ונתבטל החרם מעיקרו, ולמה זה אפי' אחרי מותו יזכר עונו אם שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, כי הוציא הוצאות מכיסו להחליף התיבה¹⁴⁸, לא כן מהחקים¹⁴⁹, ואסור לומר לבעל תשובה זכור מעשיך הראשונים (משנה, ב"מ נח ע"ב).

מצינו תשובה לדבר מדברי השאלה, וכן כתיב בגוה דכרונא וגם התהילי' וספר ההשבעות עודם בידו, ומחזיק בטומאתו באמרו כמתנצל לפני הגאון שלא שלחם לפי שהתיבה היתה קטנה ולא היתה מחזקת שאר הספרים, וגם כי הגאון עצמו חזר וגזר בגזרת חרם על כל מי שיש בידו עוד מהספרים ומהמכתבים הנ"ל ישלחם אל הב"ד שהטיל החרם, כמו פתן חרש יאטם אזנו היה כאיש אשר לא שומע וכו', עד כי בא יום מיתתו, ולא קם ולא זע וכו'. ואם האמת כן הוא תקנותו¹⁵⁰ קלקלתו, כי נשאר בידו מן החרם, וקרא כתיב ולא ידבק בידך מאומה מן החרם (דברים יג, יח), וכשם שבע"ז כל שהוא אסור בהנאה שכן כתבו בספרי (שם, פיסקא צו), ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, מכאן אמרו [ב259] נטל מקל או מזלג או כרכר או שרביט כולן אסורין בהנאה. ובפ' כל הצלמים (משנה, עבודה זרה מב ע"ב, מג ע"ב) מצא כלים ועליהם צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון יוליך הנאה לים המלח, ר' יוסי אומר שוחק וזורה לרוח או מטיל לים, אמרו לו אף הוא נעשה זבל וכת[י]ב ולא ידבק בידך מאומה מן החרם וכו'. א"כ גם בחרם כן. ובנ"ד אפי' דף א', אפי' שיטה אחת, שישאר ביד האדם, החרם יחרימנו. וקרא כתיב חרם בקרבך ישראל לא תוכל לקום וכו' עד הסירכס החרם מקרבכם (יהושע ז, יג). ומי זה יערב אל לבו להיות ערב בדבר שלא נשאר בידו שאר הספרים בהעתק, כמו שנשאר בידו ס' תהילים וס' ההשבעות, דמאי אולמיייה דהני מהני. ועוד, שכל המכתבים שנשאר בידו תלמידי תלמידו בגלל דבריו שהחזיק את ידיהם ונתן יד לפושעים, בודאי הנה הנם כאלו נשאר [בידו], בידוע שלוחו של אדם כמותו (קידושין מא ע"ב), וגם כי קי"ל אין שליח לדבר עבירה (שם מב ע"ב), כיון שהוא לשעבר היה אב"ד באו-תה-העיר, על פיו יצאו ועל פיו יבואו להרע או להטיב, הוא גרמא בנזקיהם, והגורם תקלה לחבירו הוא נכנס תחתיו לכל עונש', כי כן דרשו רבותינו על ואם הפר יפר אותם א[י]שה אחרי שומעו [ונשא את עונה] (במדבר ל, טז), אחרי ששמע וקיים חזר והפר לה הוא נכנס תחתיה לעונש', שהגורם תקלה לחבירו הוא נכנס תחתיו (ספרי שם, פיסקא קנו). ואם כן המורה הזה

148 זו לא שמענו במקור אחר. אולי כוונתו לומר שלצורך משלוח התיבה היה צריך להחליפה, וגם זו לא שמענו.

149 לא נתבררה כוונתו במילה 'זו'. אולי כוונתו כי אין להתנהג ככה עם רי"ב, כי אין זה תואם את החוק, שהרי אסור לבעל תשובה וכו'.

150 תקנתו. וכן הוא לקמן, עי' הע' 180.

מת בנדויו על שנשאר בידו מן החרם, ועל מה שנשאר ביד תלמידי תלמידו ע"פ דבריו, שהחזיקם לעמוד במרדם עד היום.

ואם הטוען יאמר שלשו וישלשו טענה שלישית לאמר, הלא קושטא קאי ודינא יתיב בספרין פתיחו, מנודה לעירו מנודה לעיר אחרת ומנודה לעיר אחרת אינו מנודה לעירו (מו"ק טז ע"א). והחרם הוטל בעיר אחרת, ואין החרם חל עליו. וכן נראה שהיה דעתו, ממה שמצינו כתוב בשאלה שכתב לתלמידי תלמידו שלא יחשו לחרם שהוטל מאת הב"ד בהורמנותא דרבנן סבוראי דלית ביה ממשא כלל והרי הוא כחרמו של ים¹⁵¹, ומסתמא עלי דין זה חזק יתדותיו, דאי לא תימא הכי תלי תניא בדלא תניא. דברים אלו דוחו ולא יכלו קום, כי אפילו אם תמצא לומר שדין זה שייך בנ"ד, המוחש לא יוכחש שלמעט בעיר הזאת שהוטל החרם¹⁵² הוא מוחרם, וא"כ בעיר הזאת אפי' לפי דעת הטוען לא שונה ולא שונים לו, ואיך יותן לו רשות מאב"ד להדפיס ספרו לשנות תשובותיו בעיר הזאת שהוטל החרם, כ"ש שנ"ד עבר על נדוי שחייבין כל ישראל לנהוג בו נדוי, דלמיגדר מילתא הוטל החרם, וכמה רבוותא הסכימו בדבר לגדור פירצה גדולה בישראל. הלא זה הדבר אשר כתב הרמב"ם ז"ל בהלכות ת"ת פ"ו אות י"א¹⁵³ וז"ל, הרב שנדה לכבודו כל תלמידי חייבים לנהוג נדוי במנודה, אבל תלמיד שנדה לכבוד עצמו אין הרב חייב לנהוג בו נדוי אבל כל העם חייבין לנהוג בו נדוי. וכן מנודה לנשיא מנודה לכל ישראל מנודה לכל ישראל אינו מנודה לנשיא, מנודה לעירו מנודה לעיר אחרת מנודה לעיר אחרת אינו מנודה לעירו. בד"א במי שנדוהו על שבה את ת"ח, אבל מי שנדוהו על שאר דברים שחייבים עליהם נדוי, אפי' נדהו קטן שבישראל חייבין הנשיא וכל ישראל לנהוג בו נדוי עד שיחזור בתשובה מדבר שנדוהו בשבילו, ויתירו לו. עכ"ל. גם אין לומר שטעה ברואה, שחכם היה. ואפי' את"ל שוגג היה, משנה שלימה שנינו הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון (אבות ד, יג), וא"כ בזדון עבר על נדוי שהיה מנודה לכל ישראל. ולא הועיל לו כלום מה שאמר שהחרם אינו חרם, כי החרם חל בעל כרחו של אדם כאשר כתב הרמב"ן ז"ל במשפטי החרם הובא בס' הכלבו (סי' קמח) דף קנ"ו וז"ל, נמצאו ד' דרכים בחרם שאינו כשבועות ונדרים, שאינו צריך להוציא מפיו, ושהוא יחל¹⁵⁴ בעל כרחו ושלא בפניו, והעובר עליו פורש מן הצבור כדיני הנדוי, ויותר עליו שהוא מתחייב עליו מיתה לפעמים, ע"כ. והמוחרם לכל ישראל אינו שונה לאחרים, וכל שכן שאין מדפיסין חבורו כדי שילמדו אחרים ממנו.

ואם יוסיף עוד לחפש בנרות לזכות ולומר שעם כל זה החרם בטל, כי כוונת הב"ד לא היתה רצויה במעשיהם אלא הכל עשו בשנאה שבלב שהיה [א260] להם נגד תלמידו ונגדו, וצריך המנדה לכווין לשם שמים כדי לעשות גדר לתורה ולכבוד

151 ראה לעיל הע' 84.

152 כלומר בעיר ונציה.

153 לפנינו הוא הל' יג-יד.

154 חל.

לומדיה ... ק ריבי¹⁵⁵ רב בעל תה"ד תשובה רע"ד, הביאה ב"י בהלכות נדוי וחרם וז"ל, חכם א' שונא לבעל הבית מאד, ונכשל אותו ב"ה¹⁵⁶ במילתא דחייב עליה נדוי בהלכה וקפץ אותו החכם ונדהו כהלכה, אבל הכל מכירים ומרגישים שלא נדהו רק מחמת שנאה כי היו אחרים ג"כ שנכשלו באותו הענין ולא אשגח בהו לנדותו. יראה דיש להביא ראייה דאין נדויו נדוי כה"ג, מהא דאמרין בירושלמי (מו"ק ג, א) ומייתי לה בהגהות מיימון (הל' תלמוד תורה פ"ו הי"ב) וב"ד (טור סי' של"ד) ת"ח שנדה לצורך עצמו אפי' כהלכה אין נדויו נדוי, וכתב בי"ד בשם אבי"ה לא ידענא מהו לצורך עצמו [וכו']. ונראה דנ"ד להא דמיא, דמה לי מתכוין להשתכר בהתרתו ממון, ומה לי מכוין לנקום נקמתו ממנו להכניע שונאו, גם זה שכרו לעשות נחת רוח ליצרו, דנראה טעם הדבר שצריך המנדה לכוין לש"ש. עכ"ל. הרי ברור שחרם שהוטל מחמת שנאה אינו חרם.

גם על ארבעה לו אשיבנו, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. על מה שאומר שהב"ד שהטיל החרם היה שונא לתלמיד המורה, אלה הדברים מן השפה ולחוץ הם יוצאים, בלי שום ראייה, לא ברורה ולא בלולה, שאיך יתכן ששמונה¹⁵⁷ רבנים שבב"ד יתחברו ויסכימו לשנוא אדם א' על לא חמס עשה, ולא מרמה בפיו, ושנאה תעורר מדנים מצודים וחרמים, והרי על פי שנים עדים יומת המת (דברים יז, ו), ולא חיישינן לקנוניא שמחמת שנאה העידו עליו. ואפי' את"ל דמחמת קנאה לרוב חכמתו נתעוררו בתחילה לענותו ולבסוף לכלותו¹⁵⁸, איך יעלה על הדעת שרוב בניין ורוב מניין גאוני אשכנז פולין ודאנימארקא הסכימו לדעתם וחלו פניהם להחרים את כל מי שיש בידו מן מכתביו אם לא יביאו אותם אל הב"ד. ואין לומר שהב"ד כחשו בנסח החרם בהזכרת שמותם¹⁵⁹, שהרי החרם נדפס באלטונא¹⁶⁰ עיר שבדאנימארקא¹⁶¹ קרובה לגלילות אשכנז ופולין, ואלו לא הסכימו עם הב"ד היו צווחים ככרוכיא ביא ביא¹⁶² על הב"ד טובא, ודבר כזב אמרתם עלינו. ועוד ששנה אחת קודם שהטילו הב"ד החרם הוטל חרם כמוהו באלטונא מהגאון המפורסם

155 כאן כתובות כנראה שתי מילים קשות לקריאה, אבל הדילוג עליהן אינו מפריע להבנת העניין.

156 בעל הבית.

157 ב"אגרת כללית לשלוח את נוסח החרם לראשי קהלות איטליה", ששלחו רבני ונציה, חתומים שישה רבנים, ראה אגרות, אגרת קלז עמ' של; מהד' שריקי עמ' שז.

158 על פי ברכות ז ע"ב: "רב הונא רמי: כתיב לענותו וכתוב לכלותו - בתחילה לענותו ולבסוף לכלותו".

159 באגרת קלו, שהיא טופס החרם, עמ' שכז; מהד' שריקי עמ' שסג-שסד, מפורטים כל שמות הרבנים שהסכימו לחרם.

160 ראה במבוא פרק ה.

161 כיום אלטונה נמצאת בצפון גרמניה, אבל עד לאמצע המאה התשע עשרה אלטונה נכללה בדנמרק.

162 על פי יומא סט ע"ב: ביא, ביא. וכתב שם רש"י: לשון זעקה וקובלנא. וכן מצינו לשון זה במקומות נוספים בדברי חז"ל.

כמהר"ר יחזקאל קאצליבונגן נר"ו והרב הגדול מקנא קנאת ה' צבאות כמהר"ר משה חאגייס נר"ו¹⁶³, האם נאמר שגם הם היו שונאים אותו ומקנאים לחכמתו, לא יאומן כי יסופר. אלא ודאי היתה כוונתם רצוייה ומעשיהם רצויים, להעביר הטומאה מן הארץ ולהרים מכשול מדרך עמינו, כאשר עשו קדמונינו, קדושים אשר בארץ המה, בכל פעם אשר קמו פריצי הדור על ה' ועל משיחו, ולחלל קדושת תורתו בשקריהם ובפחזותם, ובכל עת סיעתא דשמיא היה על המקנאים את קנאתו וקנאת תורתו, ונביאי השקר היו לרוח¹⁶⁴ כהנדוף עשן ינדוף, כהמס דונג מפני אש, יאבדו רשעים מפני אלקים. א"כ הב"ד שהטילו החרם לא לצורך עצמן עשו, ולא לנקום נקמת שונאם עשו, אלא פרצה מצאו וגדרו בה כדחזי. גם מה שאמר שמחמת שנאת הב"ד לרבו המורה הטילו החרם, אין לו רגלים, שהחרם הוטל בכללות על כל מי שיש בידו ממכתבי תלמידו, ואיך יאמר באיסור כולל שנאה וקנאה ותחרות, וכי רבני הב"ד נביאים היו שהיה לו לעבור על החרם בשלוח תיבת החבורים ולא התהלים וספר ההשבעות [אן] איזה ספר אחר מחבורי תלמידו, דבר [זה] לא יכילהו הרעיון. סוף דבר גם הטענה הזאת הבל יפצה פיה¹⁶⁵, בבלי דעת מילין הכביד, והאמת יורה דרכו, כי ישירים דרכי ה', צדיקים ילכו בם ופושעים ילכדו בם.

ואם המהפך בזכותו חמישיתו יוסף [ב260] עליו ויאמר, תינח בעודו בחיים חייתו חייבים אנו לנדותו ולבזותו להטות לבבו אלינו למען ישוב מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיו, ויתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם הלומדים מדרכיו למצוא עונו לשנא ת"ח המקנאים קנאת ה'. אבל אחרי מותו, מה אכפת לך מה יועיל או מה יזיק אהבתו ושנאתו, הלא קרא כתיב גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה, וחלק אין להם עוד [לעולם] בכל אשר נעשה תחת השמש (קהלת ט, ו), ואם כן למה לא נאמר הלכה מפי המורה אשר מת בנדוייו, שגם כי¹⁶⁶ בחיים חייתו היה שונא ומקנא לבני הישיבה, לעת הזאת שנאתו וקנאתו ספו תמו מן בלהות, לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם, הס כי לא להזכיר עונו לדור אחרון, והטוב הוא אשר יעשה בהוראת תשובותיו יכפר בעד עונותיו, ולמה יגרע מן הטוב הזה אחרי פטירתו, ומאומה- לא נשא בעמלו, עמל ואין, לעולם שכולו טוב ואין בו לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות, כי אם שלום שלום לרחוק ולקרוב.

אף על זה פקחתי עיני, ואותו אביא במשפט על כל נעלם בראיות ראויות באופן לא ישמע עוד בחוץ קולו, והוא, כי מלבד שעבר על החרם, היה לו ללעג ולקלס לחרפה ולבושה כבוד ישיבתנו, בכתבו לתלמידי תלמידו ולזקני העיר אשר היו בתוכו כי החרם של רבני ויניציאה הוא בטל ומבוטל כחרס הנשבר שאין בו ממש, ולא (שו)

163 ראה אגרות, אגרת קיא, עמ' רפט-רצא; מהד שריקי עמ' שכג-שכה. הם חתמו בתאריך פ' ויגש שנת תצ"ה.

164 רמז כאן לשבתי צבי, וגם חושד ברמח"ל שאף הוא סוג של נביא שקר.

165 לכאורה צ"ל: פיהו, או: פיו.

166 שלמרות כי בחיים וכו'.

[שב] 167 מלבזותם עד שעשה מודעא, היינו מאניפיסטו בלשון לעז, להוציא לעז על בני הישיבה, באומרו שכל מעשיהם הבל המה מעשה תעותעים, בעת פקודתם יאבדו, וכל כוונתם אינה אלא להוציא דבה על אנשים גדולים מהמה, וקנאת סופרים תרבה חימה ושטף אף, וכל לחם צידם הוא לחם כזבים, וכהנה רבות עמו, הרבה לחרף ולגדף ת"ח וזקני תורה אשר מעולם לא יצא תקלה מתחת ידם, ועל כן אין להם למחול על כבודם ולומר הלכה משמו בהדפסת ספרו. תא חזי מאי דאיתא במס' הוריות פ' כהן משוח (יג סע"ב יד ע"א) דקנסינהו רשב"ג לר"מ ור' נתן דלא לימרו שמעתא משמייהו כד בקשו לעקור כבודו באמור לו תני לן עוקצין, ואיתא התם דתני ליה ר' לר' שמעון ברבי אחרים אומרים אלו היתה תמורה לא היתה קרבה, א"ל מאן הן הללו שמייהו אנו שותין ושמותם אין אנו מזכירין, א"ל בני אדם שבקשו לעקור כבודך וכבוד בית אביך, א"ל גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה (קהלת ט, ו), א"ל האויב תמו חרבות לנצח (תהלים ט, ז), א"ל ה"מ היכי דאהני מעשייהו [רבנן לא אהני מעשייהו], הדר אתנייה משום ר' מאיר אמרו אלו היה תמורה לא היה קרב, אמר רבא אפי' ר' דענותנא הוא אמרו משום (מאית אמר) ר' מאיר אמר, ר' מאיר אמר לא קאמר. ע"כ. וכתב רש"י ז"ל, א"ל האויב תמו חרבות לנצח, דמשמע אפע"פ שכבר מתו חרבות לנצח ואין יפה להזכירם. אפי' ר' [בין], דעניו היה, לא נהג ענותנותא יתירא, דאמר משום ר' מאיר ולא רצה לומר בהדיא אמר ר' מאיר. ע"כ. דון מינה ואוקי באתרין בק"ו בנו של ק"ו, אם ר' [בין] שהיה עניו מאד מכל האדם שבדורו לא רצה לומר שמעתנא משמייהו דר' מאיר ור' נתן שהיו גדולי הדור ומימיהם היו שותים אפי' אחרי מיתתם, גם כי לא אהנו מעשייהו במה שבקשו לעקור כבוד אביו, מה יעשו חכמי הדור יתום כזה דלגבי ר' [בין] כלא חשיבין בכל מדה טובה וענוה בכללן. והמורה הידוע פעל ועשה מה שחשב בעקירת כבודן של רבני ויניציאה כי לא רצה לשמוע בקולן, וכתב בכל גלילות איטליאה דברים שהם בבל יאמר עליהם, ככתוב בשאלה [א261] וכדלעיל, בודאי דיפה הם עושים שלא להסכים בהדפסת ספר המורה בהזכרת שמו אפי' תשובותיו תהיינה לעזר ולהועיל, כ"ש כי לפי הנשמע דפסק דברים שלא כהלכה לתאוות הניצוח ולקיים דברי בנו שהור' [ה] שלא כדין, וכתב בראש דפא תשובות הגאון הגדול וכו' 168 מאי דלא איתמר על הרא"ש הר(ו)שב"א וריב"ש והר"ן ראשי אלופי ישראל, בודאי שעל זה וכיוצא נאמר האויב תמו חרבות לנצח, אפע"פ שכבר מת חרבות לנצח, ואין ראוי להזכירו ולומר הלכה משמו, וכ"ש להדפיס תשובותיו.

ואין לומר דשאני ר' [בין] דנשיא הוה וחייב היה לחוש ולחוס על כבודה 169, מה שאין

167 אולי צ"ל: חש.

168 בשער תודת שלמים נדפס: "החלק השני נקרא לחמי תודה שאלות ותשובות מן הרב הגדול הגאון כמוהר"ר ישעיהו בן הגאון כמהר"ר ישראל חזקיהו באסאן זצוק"ל". לפי דברי רי"פ כאן עולה כי שער הספר הוכן בידי רי"ב עצמו בחייו, וקצת ראיה לכך היא העובדה שבנוסח השער אין רי"ב מוזכר בברכת המתים.

169 כבודו.

כן ברבני ויניציאה שהם בכלל חכם שמחל על כבודו כבודו מחול (קידושין לב ע"א), דבמחילת כבודו אין חלוק בין נשיא לחכם, דגם נשיא שמחל על כבודו כבודו מחול כאשר כתב הרמב"ם בפ' ששי מהלכות ת"ת אות ד' וז"ל, הרואה חכם אינו עומד מפניו עד שיגיע לו לארבע אמות וכיון שעבר יושב, ראה [אב] ב"ד (עובר) [עומד] מלפניו משיראנו מרחוק מלא עיניו, ואינו יושב עד [שיעבור מאחריו ארבע אמות, ראה את הנשיא עומד מלפניו מלא עיניו ואינו יושב עד] שישב במקומו או עד שיתכסה מעיניו, והנשיא שמחל על כבודו כבודו מחול (כאשר כתב הרמב"ם בפ' ששי מהלכות ת"ת אות ד' וז"ל הרואה חכם אינו עומד).¹⁷⁰ והטור אחרי דין כלם כתב (יו"ד סי' רמד), וכלם שמחלו על כבודם כבודם מחול. א"כ החכם והנשיא שוים בדין זה. ואין לתפוס על רבני ויניציאה מההיא דפ' ר' עקיבה (שבת פח ע"ב) הנעלבים ואינם עולבים שומעין חרפתם ואינם משיבין וכו', דזה נאמר כשנתבזה בסתר, אבל בפרהסיא אסור למחול אם לא יתבקש ממנו מחילה, כן כתב הרמב"ם בסוף הלכות ת"ת וז"ל, וכן היה דרך חסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינם משיבין ולא עוד [אלא] שסולחין למחרף ומוחלין לו.¹⁷¹ וכו'. בד"א כשבזהו או חרפוהו בסתר, אבל ת"ח שבזהו או חרפו אדם בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו, ואם מחל נענש, שזה בזיון התורה, אלא נוקם ונוטר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו. א"כ המורה הזה שבזה וחירף ישיבה של ת"ח בפרהסיא, ולא בקש מהם מחילה ומת, אסור למחול לו, ומי שמוחל לו נענש. וכ"ש שאסור להסכים להדפיס ספרו, שהעושה כן יורה יורה ידין ידין כי אין לחוש לבזיון התורה וכל דאלים גבר, ושטף ועבר עד צוואר, ולית דימחי בידיה ויאמר ליה מה עבדת. זאת ועוד, דהמבזה ת"ח נקרא אפיקורוס אליבא דכ"ע, והכי איתא בחלק (סנהדרין צט ע"ב), אפיקורוס רב ור' חנינא דאמרי תרוויהו זה המבזה ת"ח, ר' יוחנן וריב"ל אמרי זה המבזה חבירו בפני ת"ח, וכ"ש¹⁷² המבזה ת"ח עצמו. ובנ"ד תרוויהו איתניהו ביה במורה הזה, שביזה ת"ח כשלא חש לדבריהם ולחרם שהטילו הב"ד על מכתבי תלמידו, בזה חברו בפני ת"ח במודעא שכתב נגד רבני הישיבה ושלחה אל כל ישיבות איטליאה. ואפיקורוס אין לו חלק לעה"ב, ואנן ניקום ונדפיס ספרו.

ואם ישיב בעדו המהפך בזכותו, רבני הישיבה היו ראשונים לבזותו, כי כתבו לגאוני אשכנז פולין ודאנימרק"א שהמורה, בשובו מעיר הקרובה לעיר שתלמידו שוכן שם¹⁷³, פתח את התיבה שספרי תלמידו גנוזים שם ולקח מקצתם ולמד בהם עם תלמידו¹⁷⁴, ודבר זה לא ראו רבני הישיבה, והוציאו דבה עליו וחרפוהו, והם נכנסו

170 הסוגריים והכתוב בהם נמצאים במקור.

171 לפנינו: שמוחלים למחרף וסולחים לו.

172 אלו דברי המחבר.

173 כנראה ריגיי, מקום מושבו של רי"ב, והיא סמוכה לפדובה.

174 ראה אגרות, אגרת קג שכתבו רבני וניציה לר"מ האגיז, עמ' רסט, והערה 152; מהד' שריקי עמ' שא-שב. [אבל רבני פדובה כתבו אגרת שבה הם מעידים שהתיבה לא נפתחה, ראה אגרות קיב-קיג, עמ' רצב-רצד; מהד' שריקי עמ' שכה-שכה. גם בגבית עדות לפני רבני

בכלל האפיקורסים בתחילה, והוא לא [בא] לתגר זה אל[א] לנקום נקמתו מהם ולהגיד לאדם יושרו כי הוא צדיק בדינו ולא עולתה בו. לא כן נראה מאגרת הכללית אשר כתבו רבני הישיבה לעין כל, כי הם לא כתבו אלא הדברים עצמן [261ב] שכתב יקותיאל ווילנא משנה תלמידו¹⁷⁵ לרב א' מרבני הישיבה בעצם תומו¹⁷⁶. ואפי' אם ת¹⁷⁷ שכחש לו, היה לו להמורה להתנצל באגרתו עם רבני הישיבה בראיות המורות ששוא ודבר כזב כתב יקותיאל לא' מהרבנים, מה שמעולם לא עלה בדעתו, ולא היה לו לפעור פיו לבלי חוק ולהרחיב כשאל נפשו נגדם, כי בתם לבבם ובניקיון כפם כתבו מה שנכתב אליהם. וא"כ התנצלותו¹⁷⁸ תורה על רוע מדתו, ותקנותו¹⁷⁹ קלקלתו, וחזר הדין שיש לבזותו ולא להדפיס ספרו.

והעולה על כל זה, שבנוסח החרם נאמר שמי שיעבור על שפיר גזרתם יהיה בחרם בעולם הזה ובעה"ב¹⁸⁰, כי אליבא דמקצת רבואתא אין לו התר אפי' קבל עליו מעצמו החרם ולא החרימוהו אחרים על עברו את דבריהם, (וכן כן כתב הרב"י בסי' הנ"ל, מנדה עצמו בעה"ז ובעה"ב כתב הרשב"א (ח"ג סי' שכו) שחכם עוקר הנדר מעיקרו ולשון חכמים מרפא (משלי יב, יח). אבל המרדכי בשם הר"ף כתב בפ' האומנים (ב"מ סי' שנד) שנדוי של עה"ב אין לו היתר כלל, וכן כתב רבינו ירוחם (נתיב יד ריש ח"א, דף קיב ע"ד) בשם רבותיו. וטעמא דר"ף, י"א דאכתי לא חל הנדר, והרב"י¹⁸¹ (וי"ד סי' רכח) כתב טעמא אחרינא שהרי נכנס בנדוי הבריות בעה"ז ובנדוי המקום בעה"ב, ונדוי הבריות תלוי בהיתר הבריות, ונדוי של מקום תלוי בהיתרו של מקום. וכן מצינו ביהודה שהיו עצמותיו מגולגלים עד דשרייה רחמנא, וכתב רבינו ירוחם (שם) שלפי שנדוי העה"ב אין לו היתר לא היתרו לו לא יעקב ולא מרע"ה, והיו עצמותיו מגולגלין בארון עד שהתפלל עליו מרע"ה (ב"ק צב ע"א). עכ"ל. ובספרו הקצר לא הביא כי אם סברת המחמירים, וכתב בסי' של"ד סעיף ל"ב, המנדה עצמו בעה"ז ובעה"ב יש אומרים שאין לו התרה, ולכן שומר נפשו ירחק ממנו. ע"כ. אע"ג דבסי' רכ"ח סעיף מ"ה כתב שתי הסברות, עם כל זה תפוס לשון אחרון קים לן. ורש"ד"ם] כתב בתשובותיו ל"ד סי' קל"ט אם אמר שאינו יודע שהמנדה עצמו בעה"ב אין לו

מודונא, אגרת קמ, עמ' שלח (מהד' שריקי, עמ' שעה) מוזכר חשד זה, ורבני מודונא שוללים אותו. וראה גם אגרת קמד של ר"ש מורפורגו, עמ' שמח; מהד' שריקי עמ' שפה].

175 לא מצאתי ביטוי זה במקום אחר, והביטוי מלמד על החשיבות של התלמיד הזה בעיני אחרים, שהוא כעין שני לרמח"ל.

176 כך כתבו רבני ונציה לר"מ חאגיז, ראה אגרת קג, עמ' רסט; מהד' שריקי עמ' שא-שב. אגרת זו של רבני ונציה כתבה רי"פ ושם מוזכר שר' יקותיאל כתב כן לר' שלמה זלמן מלבוב. אמנם כאן הוא מכנה את האגרת שבה נכתבו הדברים הללו בשם "אגרת כללית", ובכינוי זה מכונה אגרת קלז, ושם ליתא לעניין זה.

177 תמצית לומר.

178 כלומר, ההתנצלות שרבני הישיבה הם שכתבו ראשונים כנגדו.

179 ותקנתו. ראה לעיל הע' 150.

180 אגרת קלו, עמ' שכח; מהד' שריקי, עמ' שסה.

181 גם הטעם הקודם "דאכתי לא חל הנדר" הובא בב"י שם, אמנם הובא בשם יש מפרשים.

התרה יכולין להתיר לו, דייקנין מדבריו שכשיודע דאין לו התרה אין מתירין לו. ובנ"ד יודע היה, דצורבא מרבנן ומורה בעירו הוה, ואם אין לו התרה היאך יעלה על הדעת לכבד בעה"ז מי שהוא מבוזה בעה"ב. וגם כי כתב מור"ם¹⁸² בשם מהר"ן¹⁸³ פאדובה בתשובותיו סי' י' וז"ל, ואם כבר נדה כך אין להתירו אלא במקום מצוה כדין הנו' [דר] על דעת רבים, ע"כ, ויאמר המהפך בזכותו שמקום מצוה הוא זה להגדיל תורה ויאדיר. אין זה, שכבר כתבנו בתחילת דברינו שאם הת"ח אינו דומה למלאך ה' צבאות לא יבקשו תורה מפיהו, וכתב רש"י ואי לא אל יבקשו תורה מפיהו הואיל וסנו שומעניה, הא דצריכי ליה רבנן לאו כלום הוא דמוטב דלא ילפי מיניה. ע"כ. ובנ"ד דאיכא חלול ה' בפרהסיא סנו שומעניה, ואין מבקשין תורה מפיהו.

כ"ש בהצטרף יחד כמה טעמים ואופנים הנשאו לעומתם¹⁸³, שעל כל א' [חד] מהם חייב נדוי. והם, הא' שזלזל בת"ח, וקי"ל המזלזל בת"ח נקרא אפיקורוס ואין לו חלק לעה"ב וחייב נדוי. הב' שזלזל בנדוי, וקי"ל שהמזלזל בנדוי מניחין אותו בנדוי עד שימות וסוקלין את ארונו ואין מתירין לו. הג' שחייב נדוי על כי קבעו לו ב"ד זמן להביא להם המכתבים בחרם ואיסור כולל ולא אבה שמוע לקול מורים. (ה"ז) [הד']¹⁸⁴ חייב נדוי כמי שיש בידו <דבר> מזיק ואינו רוצה להסירו מרשותו, ואם בדבר המזיק [262א] לגוף נאמר כ"ש בדבר המזיק לנפש, שאם ימצא ברשותו מן המכתבים ההם מי שאינו יודע הדברים כהויתן יבואו לגרור אבתריהו ולקצוץ בנטיעות חלילה. הה' שחייב נדוי כמביא את הרבים לידי ח"ה¹⁸⁵, ואין ח"ה יותר מזה שמחפין על שרץ הארץ המתגאה ומתנשא לאמר שיתבטל תהילים שעשה דוד ברוח הקדש ויקרא תהילים שחבר הוא ברוח טומאה, כאשר הובא בשאלה¹⁸⁶. הז' הוא חייב נדוי כמעכב את הרבים לעשות מצוה, והוא עכב את אנשי עיר התועב מלשמוע דברי חכמים שגזרו הבאת המכתבים לעשות בהם כאשר יחייב הדין וההלכה. אלו הן שבע תועבות נפשו, והם מהכ"ד דברים שכתב הרמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"ו הכ"ד), ואחריו כל אדם ימשוך. וכולי עלמא מודו שאם עשה א' מהם מנדין, כ"ש על שבע מהן דליכא מאן דפליג דמנדין ולא מתירין אם מת בנדוי וכדכתיבנא.

ואם עדיין יקשה ויאמר המהפך בזכות ספרו, תינח שאין מכבדין למי שמת בנדוי ומחמתו לא יודפס הספר, אמנם אם האב חטא הבן מה חטא, הרי קי"ל דהמצווה שלא יקברוהו למאן דסבירא ליה דקבורה משום כפרה שומעין לו, ברם למאן דסבירא ליה בזוי דקרוביו אין שומעין לו (סנהדרין מו ע"ב), ובנ"ד איכא בזיון לבן

182 הגהות הרמ"א, יו"ד סי' רכח סמ"ה.

183 מליצה על פי יחזקאל א, כ: והאופנים ינשאו לעומתם. שם הוא מלשון מלאכים, וכאן מלשון אופן, אפשרות, טעם.

184 נראה שכצ"ל.

185 =חילול השם.

186 כנראה שכוונת רי"פ שחילול השם אחד יש בביטול תהלים של דוד וחילול שני בקריאת המזמורים שחיבר רמח"ל 'תהלים', ועל כל אחד מהם חייב נדוי, וא"כ יש כאן שני טעמים לנידוי ולא רק אחד.

כשלא יודפס ספר אביו, ובן לא ישא בעון האב נאמר. גם זו אינה טענה, כי כבר רמו קראי ההדדי¹⁸⁷, כתוב א' אומר פוקד עון אבות על בנים (שמות לד, ז) וכתוב א' אומר ובנים לא יומתו על אבות (דברים כד, טז), ל"ק כאן כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם כאן כשאין אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם (ברכות ז ע"א). ע"כ. ובג"ד הבן אוחז מעשה אביו בידו, שהרי התהילים וס' ההשבעות לא הביאם אביו לקבר אבל הניחם בין מכתביו, והבן לא הביאן לב"ד אכן עדיין מחזיק בהם, וא"כ גם הוא בכלל החרם כאביו, ולמה זה נחוש לכבודו או לביזיונו אם הוא אינו חושש לכבוד התורה ולומדיה ומחזיק בטומאתו ולא ירפנה. ועוד, דאין זה בזיון לבנו, שאם אינו מדפיס אותו בעיר הב"ד מי המונע שלא ידפיסנו בשאר עיירות, ובזיון זה אינו דבק בנפשו. ונדון זה למה הדבר דומה, למאי דאיבעיא התם (סנהדרין מו ע"ב) הספדא יקרא דשכבי או יקרא דחיי, ומקשה תלמודא למאי נפקא מינה, למאן דאמר לא תספדוני, ומסקינן דהספדא יקרא דשכבי, ומאן דאמר לא תספדוהו דלא חייש ליקרא דידהו אין מספדין אותו. ובג"ד אביו (דלא חייש ליקרא דעיר הב"ד, דאלו היה חייש ליקריה הוה עביד כוותייהו, ואם הוא לא חש ליקרא דידהו, והדפסת הספר יקרא דידיה הוא, למה יכבדו בנו, ולא ידע דבר זה ומעולם לא חש לזה. כ"ש וק"ו שגם הבן התל במ ועשה קנוניא עם איש אחר לרמות הב"ד באמרו שרוצה להדפיס תשובות רבינו ישעיה אחרון בעל שלטי הגבורים, והתשובות היו של ר' ישעיה באסן, שבדאי לא יחרוך רמיה צידו (משלי יב, כז) על כזה נאמר. על אחת כמה וכמה שכמה קטטות ומריבות נתעוררו על הדבר הזה, שאין שום ספק שאין להדפיס הספר ההוא בשום מקום ואין צ"ל בעיר הב"ד הנ"ל, שא"כ מציינו חוטא נשכר, והיינו מחזיקין ידי עוברי עבירה, ולא יעשה כן בישראל.

אמנם הדבר מסור ביד הב"ד, אם יראו שבנו שב בתשובה שלמה בהביא לידם ס' התהילים וס' ההשבעות וכל ספר ומכתב שבאולי עוד נשאר בידו, ובאגרת תחנונים יבקש מהם לעקור את החרם [ב262] מעקרו ולהתירו היתר גמור ובאיזה אופן היותר מועיל ומספיק לכבוד ה' ותורתו ולומדיה, ובכללן כל חכמי ישראל הנזכרים בנוסח החרם וגם מע' [לת] אנשי הוועד שבעיר הב"ד שגם הם היו לאחדים ו[ב]הסכמתם ג"כ הוטל החרם, שאז יוכלו לעשות כל אשר יראה בעיניהם, עינים מאירות, ולית דימחי בידן, ידים מוכיחות, כי התורה ניתנה לחכמים ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. הן אלה קצות דרכי, לפי דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים, מפלאות תמים דעים. והאל יצילנו משגיאות, ומנסתרות ינקנו, ונראה אור כי יהל בתורתו הקדושה, תורה צוה לנו משה מורשה, אכי"ר. בס' [דר] והטהרו והחליפו שמלותיכם (בראשית לה, ב; פר' וישלח, חודש כסלו), שנת שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור (ישעיהו י, כא).

187 אהדדי. אבל גם הצורה: ההדדי, מצויה.